F. Huizinga
De Mapia-kwestie

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 152 (1996), no: 3, Leiden, 429-460

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

F. HUIZINGA

De Mapia-kwestie

Inleiding

Ten noorden van Manokwari (Irian Jaya) zijn, juist boven de evenaar, de tot Indonesië behorende Mapia-eilanden gelegen. De eilanden, waarvan Pegun het belangrijkste is, zijn op een 23 km lang koraalrif gelegen en rijkelijk met kokospalmen begroeid.¹ In 1897 werden de Mapia-eilanden, die van Nederlandse zijde tot het grondgebied van Nederlands-Indië werden gerekend, inzet van een internationale kwestie toen Spanje aanspraken op de eilanden deed gelden, een claim die in 1899 door Duitsland werd overgenomen. Tijdens deze Mapia-kwestie zou van Nederlandse zijde een intensieve bemoeienis met de groep plaatsvinden, die tot 1904 zou voortduren.

Naar aanleiding van de Mapia-kwestie verschenen in 1900 onafhankelijk van elkaar twee artikelen. Eerst wees J.E. Heeres de rechtmatigheid van de Spaanse claim van de hand en vervolgens verdedigde A. Wichmann de Nederlandse rechten tegenover de Spaanse pretenties. Heeres (1900a:104) stelde tegenover 'onze feitelijke gezagsuitoefening' een 'bloote en door niets gesteunde bewering van den kant van Spanje'. Wichmann (1900:69) bestreed de Spaanse opvatting dat de Mapia-eilanden tot de Carolinen behoorden; voor hem was doorslaggevend dat de eilanden geografisch 'dem Gebiet von Neu-Guinea zuzuzählen oder als selbständige Gruppe anzusehen sind'. Bij zijn afwijzing van de Spaanse aanspraken had Heeres aanvankelijk nog enig voorbehoud gemaakt, maar door Wichmanns bijdrage verdween nagenoeg elke twijfel.² Later heeft

¹ Tot in het begin van de 20e eeuw stond de groep vooral als St. Davidseilanden bekend. Bezoekers van de eilanden hebben uitvoerige mededelingen over de groep gepubliceerd (Jungmichel 1862; Kubary 1889; Lorentz 1905; en Wichmann 1917).

² Heeres 1900b:828-9. In Duitsland bleven de artikelen van Heeres en Wichmann niet onopgemerkt. Maar aan het einde van het ruime resumé van zijn artikel in *Globus* LXXVII (1900:229-30) werd Heeres grote twijfel aan de Nederlandse rechten toegedicht; Heeres (1900b:830) heeft daartegen stelling genomen. Naar aanleiding van

F. HUIZINGA behaalde zijn doctoraal aan de Universiteit van Amsterdam en is gespecialiseerd in de geschiedenis van Irian Jaya. Eerder publiceerde hij 'De bestuursvestiging op Nieuw-Guinea; Een verkenning', in: C. Baak, M. Bakker en D. van der Mey (eds), *Tales from a concave world; Liber amicorum Bert Voorhoeve*, pp. 368-80, Leiden: Projects Division, Department of Languages and Cultures of South-East Asia and Oceania, Leiden University, 1995. Hij is gelieerd aan de Afdeling Projecten, Vakgroep Talen en Culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië, Rijksuniversiteit Leiden, Nonnensteeg 1-3, 2311 VJ Leiden.

Wichmann, die in 1903 de eilanden bezocht, nog uitvoerige mededelingen over de groep gedaan (Wichmann 1909-1912; 1917:329-39), maar deze leverden geen nieuwe gezichtspunten in de kwestie op. In ieder geval is niet adequaat beschreven hoe de Mapia-kwestie tot een einde kwam; alleen J. Woltring heeft hierover summieri mededelingen gedaan (Woltring 1972:XXIII-XXIV, 530 noot 1). Deze omstandigheid is een van de redenen waarom nieuwe aandacht voor de Mapia-kwestie is gerechtvaardigd. Een ander argument vormt het bronnenmateriaal dat Heeres en Wichmann hebben gebruikt. Beiden putten uit gepubliceerd materiaal, voornamelijk de *Koloniale Verslagen* en het *Oranjeboek* van het ministerie van buitenlandse zaken uit 1900. Zij hadden geen toegang tot de archieven van de ministeries van buitenlandse zaken en koloniën en konden zich daardoor slechts een beperkt inzicht in de Mapia-kwestie verschaffen. Het is vooral deze omstandigheid die de reden vormde om de Mapia-kwestie nog eens te onderzoeken.

De Mapia-kwestie kan als *casus* bijdragen tot de discussie over de vraag of de Nederlandse expansie in de Indonesische archipel rond 1900 als een variant van het moderne imperialisme is te beschouwen. Daarom wordt aan het slot van deze bijdrage nagegaan in hoeverre het Nederlandse optreden in de kwestie zich als imperialistisch laat kenmerken.

Bewijs van Nederlandse rechten moeilijk te leveren

De belangstelling van het Nederlandse gezag voor de Mapia-eilanden werd voor het eerst gewekt in 1859, toen zich een Engelse onderneming op de eilanden leek te zullen vestigen. Op initiatief van de resident van Ternate verleende de sultan van Tidore, die beweerde rechten op de Mapia-eilanden te hebben, een concessie tot exploitatie van de eilanden aan een Nederlandse koopman te Ternate, M.D. van Renesse van Duivenbode.³ De resident van Ternate vreesde dat een Engelse vestiging op de Mapia-eilanden een bedreiging voor Nederlands Nieuw-Guinea zou kunnen worden. Het optreden van de resident vond instemming bij de gouverneur-generaal, die in zijn geheim besluit van 7 januari 1860 bepaalde dat de bestaande omschrijving van het grondgebied van de sultan

Wichmanns bijdrage werd in *Deutsche Kolonialzeitung* 17 (1900:207) betoogd dat de Mapia-eilanden als voormalig Spaans gebied met de verkoop van de Spaanse Pacific-bezittingen Duits waren geworden (zie ook Wichmann 1912:703 noot 3). Eerder was een artikel verschenen waaruit steun voor de Nederlandse rechten viel af te leiden (Jung 1899:380).

³ ARA Kol 5910, Exh 2-3-1860 no. 61, geheim, RvT aan GG 24-10-1859, geheim. In de missive van de resident worden de eilanden met de naam 'Mapia' aangeduid. Volgens Wichmann (1900:67) werd die naam voor het eerst door J.A. Jungmichel gebruikt.

In 1861 zag Van Renesse van Duivenbode van exploitatie van de eilanden af (Wichmann 1917:333).

van Tidore met de Mapia-eilanden moest worden aangevuld.⁴ Met dit besluit waren de Mapia-eilanden expliciet tot gebied van Tidore verklaard en daarmee binnen het grondgebied van Nederlands-Indië getrokken.

Maar waaraan kon Nederland toen rechten op de Mapia-eilanden ontleen? Anders gezegd, kon de sultan van Tidore rechten op de eilanden doen gelden? De sultan hield immers zijn rijk in leen van het Nederlandse gouvernement en als de eilanden onder zijn rijk vielen, behoorden zij automatisch tot het grondgebied van Nederlands-Indië. De sultan nu 'beweert', aldus de missive van de resident, dat de Mapia-eilanden als onderhorigheid van Gebe tot zijn gebied behoorden. Omdat de Mapianen hadden geweigerd zijn gezag te erkennen had de sultan tijdens resident D.F.H. Helbach – deze was in de jaren 1838-1846 resident van Ternate – vanaf Gebe een hongivloot naar de eilanden gezonden.⁵ Verdere bewijzen van de Tidorese rechten worden in de missive niet geleverd. Zo is de bewering van de sultan van Tidore de enige titel waaraan Nederland rechten op de Mapia-eilanden kon ontleen.

Toch zou de beweerde onderhorigheid aan Gebe niet in stelling worden gebracht toen Spanje in 1897 aanspraken op de Mapia-eilanden deed gelden. Een door de Algemene Secretarie in Buitenzorg toen verricht onderzoek leidde tot de conclusie dat de beweerde onderhorigheid waarschijnlijk niet had bestaan en in ieder geval niet te bewijzen was. Volgens de nota uit Buitenzorg vormde het zenden van een hongivloot geen bewijs voor onderhorigheid: misschien was Gebe alleen een verzamelpunt van *cora-cora* (oorlogsprouwen) geweest; bovendien was door Tidore last tot de expeditie gegeven, niet door Gebe. In de nota werd zelfs de historiciteit van de hongitocht in twijfel getrokken. Op grond van de informatie uit Indië deelde de minister van koloniën zijn ambtgenoot van buitenlandse zaken mee dat het beter was om de Tidorese rechten op de Mapia-eilanden niet van de beweerde onderhorigheid aan Gebe af te leiden.⁶ Inderdaad zou de Nederlandse nota, waarin de Spaanse aanspraken werden afgewezen, geen enkele toespeling op de bewering van de sultan van Tidore bevatten.

Om een bewijs van de Nederlandse rechten te leveren kon evenmin een beroep worden gedaan op het met de sultan van Tidore gesloten contract

⁴ ARA Kol 9117, GB 7-1-1860 G, geheim.

⁵ Volgens de missive had de hongitocht de bevolking tot slechts 14 bewoners gereduceerd. In 1860 telde Jungmichel (1862:155) nog 9 Mapianen. Voor 1885 werden 11 Mapianen vermeld (zie Kubary 1889:104-5), voor 1903 werden 7 (Wichmann 1917:331) en in 1904 11 Mapianen vermeld (ARA Kol 358, Vb 6-2-1906 no. 76/372^a, RvT aan GG 9-7-1904, Nominatieve opgave inwoners Mapia-eilanden).

De hongitocht naar de Mapia-eilanden zou de aanleiding vormen tot een geheim gouvernementsbesluit waarbij hongitochten nog slechts met uitdrukkelijke toestemming van de gouverneur-generaal mochten plaatsvinden (ARA Kol 9118, GB 22-2-1861 J, geheim).

⁶ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 23-8-1897 K¹⁴ en Nota Algemene Secretarie 13-6-1897, geheim.

dat naar een omschrijving van het grondgebied van Tidore verwees. In het geheim gouvernementsbesluit van 7 januari 1860 was bepaald dat de lijst van Tidorese gebieden, gevoegd bij het met de sultan te sluiten contract, moest worden aangevuld met de Mapia-eilanden. Maar in de gebieds-omschrijving, waarmee de Indische regering in 1900 accoord ging, was afgezien van een opsomming van de talrijke eilanden tussen Halmaheira en Nieuw-Guinea en was de voorkeur gegeven aan een eenvoudiger opgave van de alignementen waarbinnen deze eilanden, ook de Mapia-eilanden, waren gelegen.⁷ Het was deze gebiedsomschrijving die de minister van koloniën in 1901 samen met het in 1894 met de sultan van Tidore gesloten contract aan de Staten-Generaal en de Britse regering aanbood.⁸ Daarna zou het contract met Tidore niet in stelling worden gebracht om tot bewijs van de Nederlandse rechten te dienen, aangezien de Mapia-kwestie inmiddels in een stadium was gekomen waarin het leveren van zodanig bewijs geen prioriteit meer had.

Terwijl de Mapia-eilanden nooit expliciet in een bij het contract gevoegde en openbaar gemaakte gebiedsomschrijving werden vermeld, was zulks wel het geval in de *Regeerings Almanak*. Daarin was vanaf 1875 (227) steeds sprake van de vermelding 'Mapia St. Davids of Freewill c.a.', totdat in 1902 (1:131) de bij het contract met Tidore gevoegde omschrijving werd overgenomen. Volgens A. Haga had de gebiedsomschrijving in de *Regeerings Almanak* een huishoudelijk karakter en kon daaraan geen argument voor Nederlandse rechten worden ontleend (Haga 1884:433). En in de nota, waarin de Nederlandse rechten tegenover Spanje werden verdedigd, zou slechts eenvoudig op de vermelding van de Mapia-eilanden in de *Regeerings Almanak* worden gewezen.

Ook ontbrak in de vroege Nederlandse bemoeienis met de eilanden nagenoeg het element van effectieve occupatie, een factor die na de Conferentie van Berlijn (1884-1885) het criterium voor internationale erkenning van territoriale claims werd (zie Locher-Scholten 1994:15). Na de incorporatie van de eilandengroep in het grondgebied van Nederlands-Indië toonde het Nederlandse gezag nog weinig belangstelling voor de afgelegen eilanden. Toen in 1879 de groep voor het eerst door een gouvernementsambtenaar werd bezocht, bleek daar een vreemde kopra-onder-

⁷ ARA Kol 13, Vb 29-1-1901 no. 32/304, GG aan MvK 2-5-1900 en Omschrijving grondgebied sultanaat Tidore 18-9-1899. De gebiedsomschrijving, die bij het in 1872 met Tidore gesloten contract was gevoegd, was, anders dan het contract, niet openbaar gemaakt (ARA Kol 2725, Vb 20-10-1874 no. 17/1934). Omdat door een verzuim de Mapia-eilanden niet in deze omschrijving waren opgenomen werd later, toen de Nederlandse rechten op de eilanden door Spanje werden aangevochten, de niet-openbaarmaking een zeer gelukkige omstandigheid genoemd (ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 23-8-1897 K¹⁴, Nota Algemene Secretarie 13-6-1897, geheim).

⁸ ARA Kol 13, Vb 29-1-1901 no. 32/304. Het in 1824 tussen Nederland en Groot-Brittannië gesloten tractaat schreef bekendmaking aan de regering in Londen voor (Haga 1884:10).

neming gevestigd. Omdat de ondernemer, D.D. O'Keefe, de eilanden zonder vergunning exploiteerde, gelastte controleur J. van Oldenborgh krachtens de instructie, die de resident van Ternate hem had verstrekt, O'Keefe de eilanden te verlaten. Van Oldenborgh beschikte echter niet over voldoende militaire middelen om zijn bevel ten uitvoer te brengen toen O'Keefe weigerde zonder meer te vertrekken.⁹ Daarop drong de resident van Ternate er bij de Indische regering op aan zo spoedig mogelijk een oorlogsschip naar de eilanden te dirigeren om O'Keefe desnoods met geweld te verwijderen. Maar zo ver wilde de regering niet gaan. Bij een tweede bezoek in 1879 bleef het optreden van de resident beperkt tot de uitreiking aan het inheemse hoofd van een aanstellingsakte en een Nederlandse vlag.¹⁰ Daarna werden de eilanden nog in 1881, 1882 en 1883 door een vertegenwoordiger van het gouvernement bezocht; daarbij werd de onderneming van O'Keefe steeds ongemoeid gelaten.¹¹ Hoe gering het effect van de Nederlandse bemoeienis was, kan worden afgeleid uit mededelingen van J.S. Kubary, die de eilanden in 1885 bezocht. Zijn uitvoerige relaas (Kubary 1889:101-14) bevat geen enkele indicatie dat de Mapia-eilanden een Nederlandse bezitting waren. Toch zou de vroege Nederlandse bemoeienis het belangrijkste argument in de verdediging van de Nederlandse rechten tegenover de Spaanse claim vormen.

Was bewijs van de Nederlandse rechten moeilijk te leveren, zij leken nog verzwakt toen de regering in Den Haag naliet te reageren op een in 1885 tussen Duitsland en Spanje gesloten overeenkomst waarvan de Mapia-eilanden, ook al bleven zij ongenoemd, deel uitmaakten. Kort na de Conferentie van Berlijn waren de Carolinen en de Palau Eilanden, twee archipels ten noorden van Nieuw-Guinea, inzet geworden van een conflict tussen Duitsland en Spanje, dat de archipels als haar bezitting beschouwde. De regering in Berlijn, die op de Carolinen de Duitse vlag liet hïjsen, betoogde dat van effectieve occupatie door Spanje geen sprake

⁹ ARA Kol 3237, Exh 7-10-1879 no. 40, Controleur ter beschikking aan RvT 28-1-1879. Van Oldenborgh meldde eveneens de aanwezigheid van een agent van de Duitse firma A. Capelle, maar deze bleek enige jaren later de eilanden te hebben verlaten (ARA Kol 6248, Vb 23-8-1897 J^{14bis}, Verslag reis 'Batavia' naar noordkust van Nieuw-Guinea in maart/april 1881).

Op de eilanden trof Van Oldenborgh een zestigtal koelies, voornamelijk van de Carolinen en Palau Eilanden afkomstig, aan. De mededeling van Wichmann (1917:333) dat Van Oldenborgh naast de koelies 48 Europeanen aantrof, moet op een vergissing berusten. Het aantal niet-Mapianen zou later fluctueren; Wichmann (zie 1917:330-1) noemde voor 1903 zelfs een aantal van 132, maar in 1904 werden 61 niet-Mapianen geteld (ARA Kol 358, Vb 6-2-1906 no. 76/372^a, RvT aan GG 9-7-1904, Nominatieve opgave inwoners Mapia-eilanden).

¹⁰ ARA Kol 3237, Exh 7-10-1879 no. 40, RvT aan GG 15-2-1879 en Gouvernementssecretaris aan RvT 12-6-1879; ARA Kol 3247, Vb 12-11-1879 no. 3261, RvT aan GG 4-9-1879.

¹¹ ARA Kol 6248, Vb 23-8-1897 J^{14bis}, Verslag reis 'Batavia' naar noordkust van Nieuw-Guinea in maart/april 1881 (zie ook Van Oldenborgh 1882:411-3), Controleur ter beschikking aan RvT 1-2-1882 en RvT aan GG 29-9-1883.

was en betrok in haar overwegingen nadrukkelijk de in Berlijn gemaakte afspraken. Na een uitspraak van Paus Leo XIII kreeg Spanje de soevereiniteit over de Carolinen en de Palau Eilanden toegewezen. In het tweede artikel van het protocol, dat als uitvloeisel van de pauselijke uitspraak door Duitsland en Spanje in december 1885 werd ondertekend, werden de grenzen van de Carolinen en de Palau Eilanden aangegeven, nl. 00-110 N.B. en 1330-1640 O.L. – grenzen waarbinnen ook de Mapia-eilanden vielen.¹² Het is dit protocol waarop Spanje later zijn claim baseerde.

Uit de summiere informatie die de Nederlandse regering van haar vertegenwoordiging in Berlijn ontving, bleek niet hoe, wel dat de grenzen van de Carolinen en de Palau Eilanden in een Duits-Spaanse overeenkomst waren vastgesteld.¹³ Toch blijkt niet dat de Nederlandse regering meer informatie heeft trachten te verkrijgen. De toenmalige minister van koloniën heeft zelfs geen afschrift van de stukken laten houden.¹⁴ De Nederlandse regering zou evenmin stappen ondernemen toen – er is eerder naar verwezen – in 1886 en 1887 in resp. *Das Staatsarchiv* en *Nouveau Recueil* stukken inzake de Spaans-Duitse kwestie, waaronder de tekst van het protocol, werden gepubliceerd. Later zou G. Nypels betogen dat in het niet protesteren tegen het protocol Nederlands enige zwakke punt in de Mapia-kwestie was gelegen (Nypels 1906:103).

De Spaanse claim en de Nederlandse afwijzing

In 1883 was, zoals is gebleken, voorlopig een einde aan de Nederlandse bemoeienis met de Mapia-eilanden gekomen. Daarin kwam verandering toen in 1896 de Resident van Ternate opnieuw de aandacht van de Indische regering op de eilanden vestigde. In een geheime missive aan de gouverneur-generaal berichtte Resident D.W. Horst dat volgens particuliere inlichtingen de onderneming van O'Keefe nog steeds op de Mapia-eilanden was gevestigd. Horst sprak er zijn bevreemding over uit dat de eilanden na 1883 niet meer door een vertegenwoordiger van het Nederlandse gezag waren bezocht. De resident drong erop aan van tijd tot tijd de vlag bij de eilanden te vertonen en van O'Keefe te eisen nu eindelijk een vergunning aan te vragen. De regering ging echter niet verder dan de opdracht aan de resident om zich van de situatie op de Mapia-eilanden op de hoogte te stellen.¹⁵

Toen de resident in oktober 1896 de Mapia-eilanden bezocht, waaide daar de Amerikaanse vlag. Volgens het inheemse hoofd was de eerder

¹² Zie Delbrück 1886:Nr. 8805-8808, 8811, 8812; en Stoerk 1887:283-93. Zie voor de 'Karolinen-streit' ook Wehler 1969:400-6.

¹³ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Gezant te Berlijn aan MvBuiZ 5-12-1885.

¹⁴ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 27-3-1897 A⁶.

¹⁵ ARA Kol 6249, Vb 4-10-1897 C¹⁷/no. 65, RvT aan GG 11-3-1896, geheim, en Gouvernementssecretaris aan RvT 14-8-1896, geheim. Ondanks zijn toezeggingen zou O'Keefe nooit een aanvraag indienen om zijn vestiging op de Mapia-eilanden te wettigen (zie ook Wichmann 1917:334 noot 3).

uitgereikte Nederlandse vlag versleten en was daarom de Amerikaanse vlag, de nationale vlag van O'Keefe, gehesen. Daarop liet de resident de Amerikaanse vlag neerhalen en de Nederlandse hijsen.¹⁶ Het Mapiase hoofd zou daarna geen bemoeienis meer met het hijsen van de Nederlandse vlag op de zuidpunt van Pegun, de 'Point', hebben; de vlag zou hij aan Lottie Terry, die de onderneming van O'Keefe op de Mapia-eilanden leidde, geven.¹⁷ Zo werd in de praktijk de agent van een Amerikaanse onderneming voor het hijsen van de Nederlandse vlag verantwoordelijk en niet het inheemse hoofd dat daartoe in 1879 van de resident van Ternate last had gekregen. Pas in 1898 zou aan deze situatie een einde komen, toen de op de eilanden tijdelijk gestationeerde posthouder met deze verantwoordelijkheid zou worden belast.

Naar aanleiding van het vlagincident op de Mapia-eilanden ontving de Nederlandse minister van buitenlandse zaken J. Roëll op 22 maart 1897 een nota van A. de Baguer, de Spaanse gezant in Den Haag. Uit de nota bleek dat de Spaanse regering het incident op de Mapia-eilanden als een 'signe de la prise de possession' beschouwde. Volgens de nota behoorden de Mapia-eilanden tot de westelijke Carolinen en vormden zij een Spaanse bezitting. Ter staving van deze bewering werd verwezen naar artikel 2 van het in 1885 door Spanje en Duitsland ondertekende protocol – de tekst van het artikel werd niet meegedeeld – en naar een overeenkomst van 1886 waarbij door Groot-Brittannië de Spaanse rechten over de Carolinen volledig waren erkend.¹⁸

¹⁶ ARA Kol 6249, Vb 4-10-1897 C¹⁷/no. 65, RvT aan GG 12-12-1896, geheim. Lange tijd hebben de autoriteiten in Nederlands-Indië aangenomen dat O'Keefe een Engelsman was. Deze veronderstelling was ongetwijfeld gebaseerd op de omstandigheid dat aanvankelijk op de Mapia-eilanden een Engelse vlag was gehesen. Volgens latere mededelingen had O'Keefe na de Amerikaanse Burgeroorlog geruime tijd vanuit Singapore de archipel bevaren en had hij zich naderhand op Yap (Carolinen) gevestigd, vanwaar hij een winstgevende handel in kopra en tripang (zeekomkommer) op Hongkong en Hamburg dreef (ARA Kol 5308, Exh 30-9-1898 no. 5, Extract rapport Cdt 'Serdang' 14-7-1898, geheim). Het is onduidelijk of, en zo ja waarom, O'Keefe eerder zijn nationaliteit tegenover het Nederlandse gezag heeft verzwegen. Er zijn echter aanwijzingen dat O'Keefe niet vrijwillig de Verenigde Staten verliet en met zijn vertrek uit handen van de justitie trachtte te blijven (zie *Pacific Islands Monthly; The Newspaper-Magazine of the South Seas* 1952, XXII-9:63 en 12:69). In dat geval zou hij er belang bij gehad kunnen hebben om zijn nationaliteit voor zich te houden.

Uit het *Koloniaal Verslag* blijkt niet dat de Amerikaanse ondernemer die voor 1896 wordt genoemd (*Handelingen Tweede Kamer* 1897-1898, Bijlage C:31) en O'Keefe dezelfde persoon waren (zie ook *Handelingen Tweede Kamer* 1898-1899, Bijlage C:24, en *Idem* 1899-1900, Bijlage C:41). Wichmann (1900:68) veronderstelde aanvankelijk dan ook dat op de Mapia-eilanden 'ein Wechsel der Unternehmer' had plaatsgevonden (zie ook Heeres 1900a:102).

¹⁷ ARA Kol 6252, Vb 14-3-1898 T⁴, Gewestelijk secretaris aan RvT 8-1-1898, geheim.

¹⁸ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Spaanse gezant aan MbuiZ 22-3-1897 (Woltring 1972:no. 282). In de Spaanse nota werd beweerd dat de resident van Ternate de

Blijkens de nota waren op het Carolinen-eiland Yap mededelingen over het voorval op de Mapia-eilanden gedaan door de kapitein van de Amerikaanse pakketboot 'Santa Cruz', maar het staat wel vast dat daarmee O'Keefe, die in de nota niet wordt genoemd, is bedoeld. O'Keefe moet na zoveel jaren van ongestoorde exploitatie door het bezoek van de resident van Ternate onaangenaam zijn getroffen, de verzekering van de resident de onderneming van de Amerikaan ongemoeid te zullen laten ten spijt. En het is aannemelijk dat O'Keefe, die op de hoogte van de Spaanse aanspraken op de Mapia-eilanden bleek, de eilanden, anders dan hij in een brief aan de resident deed voorkomen¹⁹, liever in Spaanse handen zag. Zolang hij immers de Mapiase klapperbomen had geëxploiteerd, hadden de Spaanse autoriteiten zich ondanks 'verschillende instructies' van directe bemoeienis met de eilanden onthouden. Volgens de resident was de Spaanse poging om de Mapia-eilanden bij de Carolinen te trekken door O'Keefe gesteund en vermoedelijk van hem uitgegaan.²⁰ Dat O'Keefe inderdaad de rapporteur van het vlagincident is geweest blijkt uit een mededeling van F.W. Christian, die in 1896 de Carolinen bezocht; volgens Christian (1899:315) heeft O'Keefe in november 1896, onmiddellijk na zijn terugkeer met de 'Santa Cruz', aan de Spaanse gouverneur op Yap, waar O'Keefe zijn hoofdvestiging had²¹, gerapporteerd dat op de Mapia-eilanden de Nederlandse vlag was gehesen.

Roëll wendde zich voor een reactie onmiddellijk tot J.H. Bergsma, de minister van koloniën.²² Bergsma, die via een bericht in de Indische pers op de hoogte van het gebeurde op de Mapia-eilanden bleek, wilde eerst precies weten wat tussen Duitsland en Spanje was overeengekomen.²³ Daarvoor verwees Roëll, die 'het begin eener ingewikkelde quaestie' vermoedde, zijn collega naar het in 1887 in *Nouveau Recueil* gepubliceerde protocol en verzocht hem tevens de gouverneur-generaal met spoed nadere inlichtingen te vragen.²⁴ In afwachting van de berichten uit Indië zond Bergsma zijn ambtgenoot in mei 1897 alvast een op zijn departement geproduceerde nota waaruit de Nederlandse rechten, onder meer op grond

Mapia-eilanden had bezocht met een oorlogsschip, terwijl het in werkelijkheid om een bezoek met de gouvernementsskamer 'Zeemeeuw' ging (ARA Kol 6249, Vb 4-10-1897 C¹⁷/no. 65, RvT aan GG 12-12-1896, geheim).

¹⁹ ARA Kol 6252, Vb 14-3-1898 T⁴, O'Keefe aan RvT 1-11-1896. Dat de brief in het Nederlands was gesteld is te verklaren uit de omstandigheid dat de secretaris van O'Keefe 'een Hollander', de van Telok Betong afkomstige Josephus Mitchell, was (ARA Kol 5308, Exh 30-9-1898 no. 5, Extract rapport Cdt 'Serdang' 14-7-1898, geheim).

²⁰ ARA Kol 6249, Exh 16-10-1897 V¹⁷, RvT aan GG 26-7-1897, geheim.

²¹ In feite was O'Keefe niet op Yap zelf maar op het bij Yap gelegen eilandje Terang gevestigd (ARA Kol 6264, Vb 20-10-1899 E¹⁵, RvT aan GG 16-8-1899, geheim; zie ook Christian 1899:315).

²² ARA Kol 6245, Vb 27-3-1897 A⁶, MvBuiZ aan MvK 23-3-1897 no. 3530.

²³ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 27-3-1897 A⁶.

²⁴ ARA Kol 6246, Vb 7-5-1897 Q⁸/no. 26, MvBuiZ aan MvK 31-3-1897 no. 3765.

van de eerder besproken bewering van de sultan van Tidore dat de eilanden als onderhorigheid van Gebe tot het Tidorese grondgebied behoorden, moesten blijken.²⁵ Eind augustus kon J.T. Cremer, die in juli 1897 als minister van koloniën was aangetreden, de nieuwe minister van buitenlandse zaken W.H. de Beaufort de gewenste informatie uit Indië verschaffen. Cremer deelde zijn ambtgenoot, zoals is vermeld, mee dat het beter was om de Tidorese rechten niet van de beweerde onderhorigheid aan Gebe af te leiden. Verder bevatte Cremers missive de belangrijkste bouwstenen voor de Nederlandse nota aan Spanje.²⁶

In een nota van 4 september 1897 bracht De Beaufort de Spaanse gezant op de hoogte van de toedracht van het gebeurde en hield hij de gezant voor dat het voorval op de Mapia-eilanden niet het karakter van een inbezitneming kon hebben aangezien de eilanden van Nederlandse zijde altijd waren beschouwd als te behoren tot het grondgebied van Nederlands-Indië en deze reeds jarenlang in de *Regeerings Almanak* als Tidorees gebied werden vermeld.²⁷ Vervolgens werd in de nota betoogd dat Nederland zich daadwerkelijk als 'seigneur et maître' van de eilanden had gedragen en werd ten bewijze van deze bewering een 'série d'ingérences politiques et administratives' opgesomd, nl. de in 1859 tussen de sultan van Tidore en Van Renesse van Duivenbode gesloten overeenkomst, het bezoek van Van Oldenborgh in 1879, de uitreiking van een aanstellingsakte en een Nederlandse vlag door de resident van Ternate in 1879 en tenslotte de bezoeken die in 1881, 1882 en 1883 aan de Mapia-eilanden waren gebracht. Hoewel de Conferentie van Berlijn niet expliciet werd genoemd, is het duidelijk dat deze opsomming van 'daden van tusschenkomst en bestuur', die niet anders dan als bewijzen van effectieve occupatie konden worden gelezen, door de in Berlijn gemaakte afspraken was geïnspireerd. Bij de opsomming werden omstandigheden, die aan de Nederlandse rechten afbreuk zouden kunnen doen, niet of onvolledig vermeld. Zo werden, op aandringen van Cremer, van het bezoek van Van Oldenborgh in 1879 geen bijzonderheden gegeven.²⁸ Volgens de

²⁵ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 7-5-1897 Q⁸/no. 26, Nota. Bergsma had zich voor informatie over het gebeurde op de Mapia-eilanden ook tot R. Horst, broer van de resident van Ternate en woonachtig te Leiden, gewend (zie ARA Kol 6246, Vb 7-5-1897 Q⁸/no. 26, R. Horst aan MvK 27-4-1897).

²⁶ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 23-8-1897 K¹⁴.

²⁷ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvBuiZ aan Spaanse gezant 4-9-1897 no. 9581^a (Woltring 1972:no. 338-A). Onjuist was de mededeling in de Nederlandse nota dat de Mapia-eilanden 'depuis plus de 25 ans' in de *Regeerings Almanak* werden vermeld; de eerste vermelding daar dateert, zoals eerder meegedeeld, uit 1875.

²⁸ Cremer achtte het wenselijk de mededelingen in het *Koloniaal Verslag* over Van Oldenborghs bezoek niet ter kennis van de regering in Madrid te brengen omdat de daar vermelde bewering van het inheemse hoofd onbekend met de Mapiase onderhorigheid aan Tidore te zijn het Nederlandse standpunt zou kunnen verzwakken (ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 23-8-1897 K¹⁴). Cremers redenering was wat merkwaardig, omdat deze mededelingen, immers in het *Koloniaal Verslag*,

Nederlandse nota had de resident van Ternate in 1879 de eilanden bezocht 'pour mettre fin à l'établissement illégal'; door hierover geen nadere mededelingen te doen werd de suggestie gewekt dat het doel van het bezoek van de resident was gerealiseerd. Na aldus de argumenten voor de Nederlandse rechten te hebben aangegeven, wees De Beaufort vervolgens de aanspraken, die Spanje aan het protocol van 1885 ontleende, van de hand. Immers, zo betoogde de minister van buitenlandse zaken, de Duits-Spaanse overeenkomst, waarvan de Nederlandse regering niet op de hoogte was gesteld – opnieuw een duidelijke toespeling op de tijdens de Conferentie van Berlijn gemaakte afspraken – kon, evenmin als de Brits-Spaanse overeenkomst van 1886, de rechten van een derde mogendheid, i.c. Nederland, schaden.

Terughoudendheid zonder eenstemmigheid

In één opzicht week de nota van De Beaufort aan de Spaanse gezant opvallend af van de missive die hij van Cremer had ontvangen en dat gold de gedragslijn die inzake de Mapia-eilanden verder moest worden gevolgd.

Toen Cremers voorganger Bergsma van de Spaanse gezant in een mondeling onderhoud had vernomen dat de regering in Madrid het voor-nemen had een oorlogsbodem naar de Mapia-eilanden te dirigeren, had hij het idee geopperd om, hangende het geschil met Spanje, de Mapia-eilanden voorlopig niet door een Nederlands oorlogsschip te laten bezoeken. De nieuwe minister van buitenlandse zaken De Beaufort had met het idee van Bergsma ingestemd.²⁹ Toen echter de gouverneur-generaal wees op de ongunstige positie waarin Nederland dientengevolge zou komen te verkeren³⁰, zag Cremer daarin aanleiding om aan De Beaufort voor te stellen er bij de Spaanse regering op aan te dringen zich te onthouden van handelingen die tot een verscherping van de kwestie zouden kunnen leiden.³¹ Het voorstel van Cremer had De Beaufort echter in zijn nota aan de Spaanse gezant niet overgenomen, 'daar wij dan ook zelve zouden moeten beloven ons van zoodanig optreden te zullen onthouden, waarin de erkenning zoude liggen, dat wij de zaak als een open quaestie beschouwen'. Volgens De Beaufort kon, indien niet binnen een paar maanden een Spaans antwoord op de Nederlandse nota was ontvangen, de kwestie als geheel beëindigd worden beschouwd. Wel achtte hij het gewenst om in het begin van 1898 een oorlogsschip naar de Mapia-eilanden te zenden om daar de vlag te vertonen. 'Het is immers niet ondenkbaar, dat Spanje dat zeer aangenaam zal vinden, omdat het die mogendheid

openbaar waren gemaakt.

²⁹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 7-5-1897 Q⁸/no. 26; ARA Kol 6248, Vb 23-8-1897 J^{14bis}, MvBuiZ aan MvK 10-8-1897 no. 5489.

³⁰ ARA Kol 6249, Vb 4-10-1897 C¹⁷/no. 65, GG aan MvK 15-6-1897, geheim.

³¹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 23-8-1897 K¹⁴.

wellicht niet zoo zeer te doen is om zelf die eilanden te bezitten, dan wel om te verhinderen, dat b.v. Japan zich van die eilanden meester make, waartoe dan geregeld bezoek onzerzijds voldoende is', zo hield hij de minister van koloniën voor.³² Toen Cremer daarop de gouverneur-generaal opdracht gaf om de eilanden begin 1898 door een oorlogsschip te doen bezoeken³³, liet deze de minister weten dat het, gelet op de bestaande onzekerheid omtrent de feitelijke situatie op de Mapia-eilanden, moeilijk zou zijn om de commandant van een adequate instructie te voorzien. Daarom had de Indische landvoogd besloten eerst de resident van Ternate op te dragen een van zijn ambtenaren met een KPM-boot van de Nieuw-Guinea-lijn langs de Mapia-eilanden te zenden om ter plaatse poolshoogte te nemen.³⁴

Inmiddels had De Beaufort een Spaanse reactie op zijn nota ontvangen. In een nota van 13 november 1897 had De Baguer laten weten dat de Spaanse regering haar rechten op de Mapia-eilanden nader zou definiëren zodra een onderzoek de nodige bewijzen daartoe zou hebben opgeleverd. De gezant had er op verzoenende toon aan toegevoegd te hopen dat de kwestie tot een bevredigende oplossing kon worden gebracht.³⁵

De nota van De Baguer sterkte De Beaufort in zijn verwachting van een snelle afloop van de kwestie. Hij liet Cremer weten de Spaanse nota als een vermomde terugtocht en een stilzwijgende erkenning van de Nederlandse rechten te beschouwen.³⁶ Het is duidelijk dat De Beaufort, al wenste hij de bevindingen van de naar de Mapia-eilanden gezonden bestuursambtenaar af te wachten, de kwestie eigenlijk als beëindigd beschouwde en geen rekening meer hield met de mogelijke zending van een Spaanse oorlogsbodem naar de Mapia-eilanden. Juist omdat de Spaanse gezant had verklaard dat zijn regering het voornemen had een oorlogsschip naar de Mapia-groep te dirigeren, had J.C. Mulock Houwer, lid van de Raad van

³² ARA Kol 6249, Vb 4-10-1897 C¹⁷/no. 65, MvBuiZ aan MvK 15-9-1897 no. 9581 (Woltring 1972:no. 338). Op grond van deze passage beweert M. Kuitenbrouwer dat De Beaufort aandrang op Nederlands vlagvertoon om zo te voorkomen dat de Mapia-eilanden in Japanse handen zouden komen (Kuitenbrouwer 1985:157). Omdat Kuitenbrouwer verder geen enkele mededeling over de Mapia-kwestie (en dus de Spaanse claim) doet, wekt hij – ten onrechte – de indruk dat allereerst Japan een bedreiging voor het Nederlandse bezit van de eilanden vormde.

De Beaufort zou nog een keer wijzen op de wenselijkheid niet alleen tegenover Spanje maar ook tegenover b.v. Japan bij de Mapia-eilanden de vlag te vertonen (ARA Kol 6252, Vb 14-3-1898 T⁴, MvBuiZ aan MvK 24-2-1898 no. 1939). Daarna zou Japan in de Nederlandse beoordeling van de Mapia-kwestie geen rol meer spelen.

³³ ARA Kol 6249, Vb 4-10-1897 C¹⁷/no. 65, MvK aan GG.

³⁴ ARA Kol 6251, Vb 21-2-1898 L³, GG aan MvK 6-12-1897, geheim. Ook op Cremers departement was het probleem van een adequate instructie onderkend. Afdeling A³ wilde liever niet zo'n instructie ontwerpen; 'A³ zou zulk een instructie wel eens door Buitenl. Zaken willen ontworpen zien' (ARA Kol 6429, Vb 4-10-1897 C¹⁷/no. 65, MvK aan GG, aantekening in margine).

³⁵ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Spaanse gezant aan MvBuiZ 13-11-1897.

³⁶ ARA Kol 6251, Vb 21-2-1898 L³, MvBuiZ aan MvK 14-2-1898 no. 648.

Nederlandsch-Indië, erop aangedrongen een verklaring inzake de Nederlandse rechten van de regering in Madrid te vragen.³⁷ Maar een dergelijke stap zou de kwestie mogelijk nog in een nieuw stadium brengen, terwijl volgens de taxatie van De Beaufort het geschil met Spanje eigenlijk als beëindigd kon worden beschouwd. Het argument van Mulock Houwer kwam de minister dan ook ongelegen. Hij liet Cremer eenvoudig weten dat hem van de bewuste mededeling van de Spaanse gezant niets bekend was.³⁸ Dat De Beaufort ontkende over deze informatie te beschikken was opmerkelijk, omdat hij immers eerder aan Cremer had laten weten in te stemmen met Bergsma's idee om, hangende het geschil met Spanje, voorlopig geen oorlogsbodem naar de Mapia-eilanden te dirigeren. En later had hij tegenover Cremer uiteengezet wat hij daarmee had bedoeld: 'Ik had daarbij op het oog den tijd, die noodig zou zijn om onzerzijds een antwoord aan de Spaansche regeering te geven en die deze harerzijds zou behoeven om daarna instructies naar de Carolinen te zenden'.³⁹ Wat kon De Beaufort, gelet op zijn ook toen al optimistische taxatie, met de instructies naar de Carolinen anders bedoelen dan dat de regering in Madrid de voorgenomen zending van een oorlogsschip vanaf de naburige Carolinen naar de Mapia-eilanden zou afblazen? Het heeft er alle schijn van dat de minister van buitenlandse zaken wel degelijk op de hoogte van de mededeling van de Spaanse gezant was geweest maar dat hij toen al, september 1897, de mededeling geen serieuze overweging waard had gevonden. En toen Cremer eraan herinnerde dat Bergsma de voorganger van De Beaufort al over de mededeling van de Spaanse gezant had ingelicht, liet De Beaufort weten dat de mededeling vermoedelijk een persoonlijk denkbeeld van de gezant was geweest.⁴⁰ Een maand later zou Cremer, nadat de resultaten van de missie van de gouvernementsambtenaar met de KPM-boot naar de Mapia-eilanden bekend waren geworden, zijn collega er fijntjes op wijzen dat de mededeling van de Spaanse gezant meer dan een persoonlijk denkbeeld was geweest; ook op de Carolinen was het voornemen van de Spaanse regering een oorlogsschip naar de Mapia-eilanden te zenden bekend, zo liet Cremer de minister van buitenlandse zaken weten.⁴¹

Het bezoek van de gouvernementsambtenaar, de gewestelijk secretaris

³⁷ ARA Kol 6251, Vb 21-2-1898 L³, Advies Mulock Houwer 26-11-1897.

³⁸ ARA Kol 6251, Vb 21-2-1898 L³, MvBuiZ aan MvK 14-2-1898 no. 648.

³⁹ ARA Kol 6249, Vb 4-10-1897 C¹⁷/no. 65, MvBuiZ aan MvK 15-9-1897 no. 9581.

⁴⁰ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 21-2-1898 L³; ARA Kol 6252, Vb 14-3-1898 T⁴, MvBuiZ aan MvK 24-2-1898 no. 1939. Cremer had van irritatie niets laten blijken. Minder terughoudend was de reactie op zijn departement: 'Dit is weer een fraai staaltje hoe men bij de 1e afd. van Buit. Zaken werkt. De raadpleging van zelfs recente retroacta vindt men overbodig.' Ook het feit dat de minister van koloniën de Spaanse nota van 13-11-1897 nu pas, drie maanden later, had ontvangen, wekte ergernis (ARA Kol 6251, Vb 21-2-1898 L³, aantekening in margine).

⁴¹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 23-3-1898 C⁵/no. 29.

J.K.F.H. von Schmidt, aan de Mapia-eilanden had begin januari 1898 plaatsgevonden. Toen het KPM-schip 'Camphuys' bij de eilanden arriveerde, werd op de 'Point' prompt de Nederlandse vlag gehesen. De missie werd geheel volgens de richtlijnen vanuit Buitenzorg uitgevoerd. De gezagvoerder wendde voor een lading kopra te zoeken, terwijl Von Schmidt *under cover* bleef. Afgezien van het schip van O'Keefe bleek de 'Camphuys' het eerste schip dat na het bezoek van resident Horst in oktober 1896 de eilanden bezocht.⁴² En op grond van de bevindingen van Von Schmidt deelde de gouverneur-generaal Cremer mee dat op de Mapia-eilanden niets was voorgevallen en stelde hij de minister voor van het zenden van een oorlogsschip af te zien en in april nogmaals een KPM-schip naar de Mapia-eilanden te zenden.⁴³

Uit de berichten uit Indië – en uit de tweede Spaanse nota – maakte Cremer op dat de Spaanse regering voorshands geen feitelijke inbezitting overwoog. Was Cremer eerder meegegaan met het voorstel van De Beaufort om in het begin van 1898 een oorlogsschip naar de Mapia-eilanden te dirigeren, nu, februari 1898, was de minister van koloniën van oordeel dat de oorlogsbodem beter elders in Indië kon worden ingezet. Hij stelde De Beaufort daarom voor om in april 1898 nogmaals een KPM-boot de Mapia-eilanden te laten bezoeken en te gelegener tijd een oorlogsschip naar de groep te zenden.⁴⁴ De Beaufort leek niet zonder meer zijn oorspronkelijke opvatting te willen prijsgeven, maar Cremer bleef aan zijn standpunt vasthouden en voorzag de gouverneur-generaal dienovereenkomstig van een instructie.⁴⁵ Het was duidelijk dat, nu de regering in Madrid geen 'feitelijkheden' in de zin leek te hebben, ontwikkelingen elders in de archipel – juist in het begin van 1898 was de slepende Aceh-oorlog met de Pedir-expeditie in een nieuwe fase gekomen – de nieuwe gedragslijn van Cremer hadden bepaald. En begin april kreeg de resident van Ternate opdracht om nogmaals en met dezelfde instructie een ambtenaar met de 'Camphuys' naar de Mapia-eilanden te zenden.⁴⁶

⁴² ARA Kol 6252, Vb 14-3-1898 T⁴, Gewestelijk secretaris aan RvT 8-1-1898, geheim.

⁴³ ARA Kol 6251, Vb 21-2-1898 L³, GG aan MvK 14-2-1898.

⁴⁴ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 21-2-1898 L³.

⁴⁵ ARA Kol 6252, Vb 14-3-1898 T⁴, MvBuiZ aan MvK 24-2-1898 no. 1939; ARA Kol 6252, Vb 23-3-1898 C⁵/no. 29, MvK aan GG. Dat op het departement van Cremer nog steeds irritatie bestond, bleek uit de reactie op het voorstel van De Beaufort om met de KPM-boot een oorlogsschip naar de Mapia-groep te dirigeren. 'Het is jammer dat Buit. Zaken zijn van zooveel ruimte van opvatting getuigend advies niet heeft besloten met den wenk om het oorlogsschip na volbrachte taak te verdoopen en b.v. "de droevige figuur" te noemen. Dan bleef de herinnering aan de schoone taak op 't Buitenhof bedacht ten minste bewaard,' zo luidde het commentaar van Afdeling A³ (ARA Kol 6252, Vb 14-3-1898 T⁴, Nota A³).

⁴⁶ ARA Kol 6254, Vb 27-6-1898 R¹¹, Gouvernementssecretaris aan RvT 7-4-1898, geheim.

De Spaans-Amerikaanse oorlog: Een complicerende factor

Toch zou Cremer nog geen zes weken later, na overleg met de minister van buitenlandse zaken, de gouverneur-generaal laten weten dat het gewenst was reeds spoedig een oorlogsschip naar de Mapia-eilanden te dirigeren. Deze drastische wijziging van de Nederlandse gedragslijn was het gevolg van de Spaans-Amerikaanse oorlog, die in april 1898 was uitgebroken. De oorlogshandelingen concentreerden zich niet alleen op Cuba, waar het Spaanse optreden tot de Amerikaanse oorlogsverklaring had geleid, maar strekten zich ook tot de Filippijnen, toen Spaans bezit, uit. Cremer wilde voorkomen dat de Verenigde Staten bij een mogelijke inbezitneming van de Spaanse Carolinen en Palau Eilanden zich, gelet op de aanwezigheid van een Amerikaanse onderneming én op de in 1885 tussen Spanje en Duitsland overeengekomen grenzen van de Carolinen, 'bij vergissing' ook van de Mapia-eilanden zouden meester maken. Daarom droeg hij de gouverneur-generaal bovendien op zorg te dragen voor de tijdelijke plaatsing van een posthouder op de Mapia-eilanden.⁴⁷ Met dit laatste handelde Cremer buiten de minister van buitenlandse zaken om. De Beaufort stemde wel met het tweede deel van Cremers instructie aan de Indische landvoogd in⁴⁸, maar stelde Cremer daarvan niet op de hoogte, zodat op het departement van koloniën tenslotte maar werd aangenomen dat de minister van buitenlandse zaken accoord was.⁴⁹

Voor de missie naar de Mapia-eilanden werd het flottieljevaartuig 'Serdang' aangewezen en de resident van Ternate kreeg opdracht een van zijn ambtenaren als tijdelijk posthouder op de Mapia-eilanden te plaatsen.⁵⁰ Hoewel met de operatie spoed moest worden betracht, ondervond zij vertraging. Toen de 'Serdang' bij Patani (Noord-Halmaheira) arriveerde om de daar gestationeerde posthouder H. Janzen aan boord te nemen, bleek deze niet op zijn standplaats aanwezig, zodat de 'Serdang' pas na ruim een week zijn reis kon voortzetten. Op 1 juni 1898 zette Janzen als tijdelijk posthouder, vergezeld van twee *pradjoerit* (gewapende politiedienaren), op de Mapia-eilanden voet aan wal. De commandant van de 'Serdang' kon het aanvankelijke wantrouwen van Lottie Terry, die bemoeienis van de posthouder met de koprahandel vreesde, wegnemen door haar uitdrukkelijk te verzekeren – en hij deed dat nogmaals in een voor O'Keefe

⁴⁷ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 30-4-1898 L⁷; ARA Kol 6253, Vb 30-4-1898 L⁷, MvK aan GG.

⁴⁸ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 30-4-1898 L⁷, aantekening in margine.

⁴⁹ ARA Kol 6253, Vb 24-5-1898 A⁹/no. 47, aantekening in margine. De genomen maatregelen tonen aan dat de bewering, dat het verschijnen van de Amerikanen in de Filippijnen tot geen enkele bezorgde reactie van de zijde van de Nederlandse regering heeft geleid (Bootsma 1986:18-9), onjuist is.

⁵⁰ ARA Kol 6254, Vb 27-6-1898 R¹¹, Gouvernementssecretaris aan RvT 5-5-1898, geheim.

achtergelaten brief – dat de posthouder uitsluitend was belast met het bewaken van de vlag.⁵¹

De 'Serdang' bezocht daarna nog vier keer de Mapia-eilanden.⁵² Bij deze bezoeken meldde de posthouder dat zich geen bijzonderheden hadden voorgedaan. Na de 'Serdang' bezochten in de loop van 1898 nog twee flottieljevaartuigen de groep, resp. de 'Edi' viermaal in oktober en november en de 'Borneo' driemaal in november en december.⁵³ Steeds werd de situatie op de eilanden in orde bevonden. Datzelfde was gerapporteerd door Von Schmidt, wiens bezoek aan de eilanden met de 'Camphuys' – de last daartoe was niet ingetrokken – eind juni 1898 had plaatsgevonden.⁵⁴

Cremer was, zoals is gebleken, er bij zijn richtlijn aan de gouverneur-generaal van uitgegaan dat het grootste gevaar van de zijde van de Verenigde Staten was te verwachten.⁵⁵ Dat van Spanje inderdaad weinig te duchten viel, was al snel duidelijk geworden. Reeds een week na de oorlogsverklaring hadden de Amerikanen een Spaanse vloot bij de Filipijnen uitgeschakeld en begin juli werd een Spaanse vloot bij Cuba vernietigd. Op 12 augustus werd een wapenstilstand van kracht, waarna op 1 oktober in Parijs de vredesonderhandelingen werden geopend. Bij de op 10 december gesloten vrede ging Cuba voor Spanje verloren en moest het Puerto Rico, de Filippijnen en Guam aan de Verenigde Staten afstaan (Morison e.a. 1969:253-8). Daarmee was het Spaanse koloniale rijk in de Pacific gereduceerd tot de Carolinen, de Palau Eilanden en – met uitzondering van Guam – de Marianen.

⁵¹ ARA Kol 5308, Exh 30-9-1898 no. 5, Rapport Cdt 'Serdang' 1-7-1898, geheim, en brief Cdt 'Serdang' aan O'Keefe 1-6-1898. De posthouder werd gehuisvest in de woning van Lottie Terry, die hij de eerste maanden met haar deelde; daarna stond zij de woning af (ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 9-2-1899 no. 12, Extract geheime rapporten Cdt 'Edi').

⁵² ARA Kol 5308, Exh 30-9-1898 no. 5, Rapport Cdt 'Serdang' 1-7-1898, geheim, en Extract rapport Cdt 'Serdang' 14-7-1898, geheim; ARA Kol 5495, Vb 14-6-1900 no. 21, Extract rapport Cdt 'Serdang' 17-8-1898, geheim; ARA Kol 5341, Vb 17-1-1899 no. 23, Extract rapport Cdt 'Serdang' 17-9-1898. Dat de 'Serdang' ook begin augustus bij de Mapia-eilanden verscheen, moet Wichmann (1917:335) over het hoofd hebben gezien; eerder had hij dit bezoek, zij het op 19 in plaats van 9 augustus, wel vermeld (Wichmann 1912:678). Bij het derde bezoek (8/9 juli) had voor het eerst sinds 1879 weer een ontmoeting tussen een vertegenwoordiger van het Nederlandse gezag en O'Keefe plaats. De mededeling van Wichmann (1917:335) dat dit de eerste keer was, is onjuist.

⁵³ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 9-2-1899 no. 12, Extract geheime rapporten Cdt 'Edi'; ARA Kol 5495, Vb 14-6-1900, no. 21, Extract rapport Cdt 'Borneo'. Het laatste bezoek van de 'Borneo' (24-12-1898) liet Wichmann onvermeld.

⁵⁴ ARA Kol 5308, Exh 30-9-1898 no. 5, Gewestelijk secretaris aan RvT 24-6-1898, geheim.

⁵⁵ Uit de instructie aan de commandant van de 'Serdang' blijkt dat in Indië slechts met vijandelijkheden van de kant van Spanje rekening werd gehouden (ARA Kol 6254, Vb 27-6-1898 R¹¹, Instructie Cdt 'Serdang').

Reeds een maand voor de in Parijs gesloten vrede was in Indië het besluit genomen om met ingang van 1 januari 1899 de stationering van een oorlogsschip te Doreh op de noordkust van Nieuw-Guinea, vanwaar de Mapia-eilanden werden bekruid, te beëindigen. Het voorstel daartoe was uitgegaan van de marinecommandant in Indië, die zich daarbij vooral had laten leiden door de ervaringen van de 'Serdang'. Het flottieljevaartuig moest na een verblijf van drie maanden aan de noordkust van Nieuw-Guinea worden vervangen toen de bemanning door beri-beri ernstig verzwakt bleek en de Indische vlootvoogd vreesde dat de ziekte ook onder de bemanning van de 'Borneo' – de 'Edi' had al spoedig voor reparatiewerkzaamheden naar Soerabaja moeten vertrekken – veel slachtoffers zou maken. Aangezien bij de Mapia-eilanden niet kon worden geankerd en het schip steeds onder stoom moest blijven, moest de 'Serdang' wegens het grote kolengebruik bovendien herhaaldelijk geruime tijd de noordkust van Nieuw-Guinea verlaten om zijn kolenvoorraad op Ambon aan te vullen. Hoewel de Indische marinecommandant een Spaanse of Amerikaanse inbezitting van de eilanden onwaarschijnlijk achtte, had hij niet direct de stationering te Doreh willen opheffen. Met het oog op de vestiging van twee bestuursposten op Nieuw-Guinea in november 1898 te respectievelijk Manokwari en Fakfak had hij de gouverneur-generaal geadviseerd de stationering eerst met ingang van 1 januari 1899 te beëindigen.⁵⁶

Al tijdens de vredesonderhandelingen tussen Spanje en de Verenigde Staten waren in de – buitenlandse – pers berichten over een mogelijke verkoop door Spanje van de Carolinen en de Palau Eilanden aan Duitsland of de Verenigde Staten verschenen. Cremer, die De Beaufort op die berichten had gewezen, drong aan op stappen van de Nederlandse gezanten te Berlijn en Washington om te voorkomen dat de Mapia-eilanden ook onderdeel van de eventuele verkoop zouden worden.⁵⁷ De Beaufort verzekerde zijn collega dat de kwestie zijn aandacht had maar ging niet op de suggestie van Cremer in; wel liet hij weten dat het in de gegeven omstandigheden van het grootste belang was de posthouder op de Mapia-eilanden te handhaven en de eilanden geregeld door een oorlogsbodem te laten bezoeken.⁵⁸ Cremer, intussen op de hoogte van het Indische besluit om de stationering van een oorlogsschip op de noordkust van Nieuw-Guinea op te heffen, was echter van oordeel dat, gelet op de motieven die tot het besluit hadden geleid, te grote bezwaren aan een geregeld bezoek van de eilanden kleefden en gaf er daarom de voorkeur aan de eilandengroep bij gelegenheid te doen bezoeken. Tevens polste hij de minister

⁵⁶ ARA Kol 5350, Vb 9-2-1899 no. 12/364, GG aan MvK 18-11-1898 en Cdt Zeemacht aan GG 1-11-1898, geheim.

⁵⁷ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 2-12-1898 V²³.

⁵⁸ ARA Kol 5332, Vb 19-12-1898 no. 10, MvBuiZ aan MvK 10-12-1898 no. 13205; ARA Kol 5340, Vb 13-1-1899 no. 18, MvBuiZ aan MvK 24-12-1898 no. 14013.

van buitenlandse zaken over een eventuele opheffing van de stationering van de posthouder op de eilanden.⁵⁹ Toen de Nederlandse gezant in Berlijn, D.A.W. van Tets van Goudriaan, echter berichtte dat tussen Duitsland en de regering in Madrid contacten over de verkoop van de Spaanse Pacific-bezittingen bestonden, maakte De Beaufort daaruit op dat 'het kritiekste oogenblik' in de Mapia-kwestie nog moest komen.⁶⁰ Van een opheffing van de post wilde de minister van buitenlandse zaken dan ook voorlopig niets weten. Daarna zou De Beaufort nog eens op de wenselijkheid van een geregeld bezoek wijzen, nadat de Nederlandse gezant in Madrid had bericht dat de Spaanse regering had besloten enige oorlogsbodems naar haar bezittingen in de Pacific te dirigeren om daar de Spaanse rechten te handhaven.⁶¹ Maar toen had Cremer, die had ingestemd met de opheffing van de stationering van een oorlogsschip te Doreh, de gouverneur-generaal al opgedragen de eilanden bij gelegenheid te laten bezoeken.⁶² Pas eind mei 1899 zou opnieuw een Nederlands oorlogsschip de eilandengroep aandoen.⁶³

Duitse overname van de Spaanse claim

Het kritiekste ogenblik in de Mapia-kwestie, waarop De Beaufort had bedoeld, leek in de zomer van 1899 aan te breken. Begin juni berichtte Van Tets van Goudriaan dat de Duitse minister van buitenlandse zaken, staatssecretaris B. von Bülow, in de Rijksdag had meegedeeld dat Spanje de Carolinen, de Palau Eilanden en de Marianen aan Duitsland had verkocht.⁶⁴ In verband met de aankoop van de Spaanse Pacific-bezittingen diende de Duitse regering twee aanvullende begrotingsvoorstellen met elk een *Denkschrift* bij de Rijksdag in. Onmiddellijk rapporteerde Van Tets van Goudriaan aan De Beaufort dat op de bij het eerste *Denkschrift* gevoegde kaart de Mapia-eilanden weliswaar buiten de grenzen van het Duitse *Schutzgebiet* waren geplaatst, maar dat naast de naam 'Mapia' in rode letters de woorden 'Deutscher Besitz' stonden vermeld.⁶⁵ Vooralsnog reageerde de minister van buitenlandse zaken terughoudend, de Nederlandse gezant kreeg opdracht niet zelf de kwestie ter sprake te brengen.⁶⁶ Waarschijnlijk verwachtte de minister resultaat van de poging bij de Spaanse regering te bevorderen dat deze de regering in Berlijn op de hoogte zou stellen van de met Spanje gewisselde nota's en het daarop gevolgde

⁵⁹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 13-1-1899 no. 18.

⁶⁰ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 12-1-1899; ARA Kol 5350, Vb 9-2-1899 no. 12/364, MvBuiZ aan MvK 20-1-1899 no. 594.

⁶¹ ARA Kol 5368, Vb 29-3-1899 no. 29/815, MvBuiZ aan MvK 18-3-1899 no. 2377.

⁶² ARA Kol 5350, Vb 9-2-1899 no. 12/364, MvK aan GG.

⁶³ ARA Kol 6264, Vb 20-10-1899 E¹⁵, Extract rapport Cdt 'Serdang'.

⁶⁴ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 7-6-1899.

⁶⁵ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 21-6-1899.

⁶⁶ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvBuiZ aan gezant te Berlijn 7-7-1899 no. 7653.

bericht dat de regering in Madrid 'Berlijn' op de hoogte had gebracht van 'de feiten'.⁶⁷

Toen echter Cremer zijn collega van buitenlandse zaken erop wees dat blijkens het tweede *Denkschrift* de Mapia-eilanden niet tot het voormalige Spaanse bezit werden gerekend, gaf De Beaufort de Nederlandse gezant in Berlijn opdracht om de aandacht van de Duitse regering te vestigen op de 'geheel erroneuse bijvoeging' op de kaart.⁶⁸ Maar uit Berlijn werden binnen een week nieuwe instructies gevraagd toen bleek dat op een nieuwe kaart de Mapia-eilanden binnen de grenzen van het Duitse *Schutzgebiet* waren getrokken, terwijl de toevoeging 'Deutscher Besitz' was weggelaten. De Beaufort gaf opdracht nu dadelijk de Duitse regering schriftelijk om opheldering te vragen.⁶⁹

In een nota van 11 augustus 1899 wees de Nederlandse tijdelijk zaakgelastigde A.M.D. Sweerts de Landas op de 'indications apparement inexactes' en vestigde hij de aandacht van de regering in Berlijn op de discrepantie tussen de twee kaarten en de tekst van het tweede *Denkschrift*. Om de Nederlandse rechten te staven werden door Sweerts de Landas gelijktijdig de met Spanje gewisselde nota's overhandigd.⁷⁰

Het is de moeite waard om de tekst van het *Denkschrift*, zo belangrijk in de Nederlandse argumentatie, nader te bezien. In het *Denkschrift* wordt meegedeeld dat tijdens de Spaanse overheersing de Carolinen, Palau Eilanden en Marianen in drie bestuursdistricten waren verdeeld – deze indeling werd door de Duitse regering overgenomen – en wordt tevens een gebiedsomschrijving van elk ressort gegeven. Het gebied van het tweede ressort wordt aldus omschreven: 'die westlichen Karolinen und die Palau-Inseln mit dem Regierungssitz in Yap, umfassend die Korallenatolle jenseits des 148° östl. L. Greenwich und die hohen Inseln Yap, Fais, Baobelthaob, Korrer und die übrigen Basalt-Inseln der Palaugruppe bis zur südlichsten Karolinen-Insel Mapia (fast unter dem Aequator)'.⁷¹ Over deze

⁶⁷ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvBuiZ aan gezant te Madrid 8-6-1899 no. 6656/28 en gezant te Madrid aan MvBuiZ 1-7-1899. De Spaanse regering was niet bereid in een verklaring de Nederlandse rechten te erkennen (ARA BuiZ A-Dossiers 223, gezant te Madrid aan MvBuiZ 24-6-1899). Bijna een jaar eerder (27-7-1898) had De Beaufort de gezant in Madrid opgedragen bij de Spaanse regering op zo'n verklaring aan te dringen indien Spanje haar Pacific-bezittingen aan de Verenigde Staten zou moeten afstaan (Woltring 1972:no. 477). Zover zou het toen niet komen, de Carolinen, Palau Eilanden en Marianen bleven Spaans. Toen Spanje deze archipels aan Duitsland had verkocht, heeft de Nederlandse gezant kennelijk alsnog getracht de beoogde verklaring van de regering in Madrid te verkrijgen.

⁶⁸ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 21-7-1899 no. 3 en MvBuiZ aan gezant te Berlijn 28-7-1899 no. 8421/735.

⁶⁹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Sweerts de Landas aan MvBuiZ 2-8-1899 en MvBuiZ aan gezant te Berlijn 9-8-1899 no. 8782/787.

⁷⁰ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Sweerts de Landas aan onderstaatssecretaris Von Richthofen 11-8-1899.

⁷¹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 21-6-1899, *Denkschrift*, betreffend die Inselgruppen der Karolinen, Palau und Marianen.

passage werd in de Nederlandse nota van 11 augustus opgemerkt: 'le ressort du second district administratif est notamment décrit comme s'étendant "bis zur Insel Mapia", donc en excluant cette île de l'administration allemande'. Het is echter de vraag of de Nederlandse interpretatie juist was. Het lijkt immers niet aannemelijk te veronderstellen dat in genoemde gebiedsomschrijving eveneens eilanden worden genoemd die van deze omschrijving dienen te worden uitgesloten, eilanden die bovendien 685 km. (Wichmann 1900:69) ten zuiden van de Palau Eilanden zijn gelegen. Het heeft er juist alle schijn van dat, anders dan de Nederlandse regering beweerde, de tekst van het *Denkschrift* en de kaarten geheel met elkaar in overeenstemming waren en de Mapia-eilanden van Duitse zijde tot het *Schutzgebiet* werden gerekend.

In de Nederlandse nota was geen opheldering gevraagd over de rode 'J', die op de eerste kaart bij de Mapia-eilanden was geplaatst. De 'J' leek een complicerende factor te kunnen vormen omdat met deze letter werd aangegeven dat de Jaluit Gesellschaft uit Hamburg daar een 'factorij' bezat. Al eerder had Van Tets van Goudriaan de aandacht op een mogelijk agentschap van deze onderneming op de Mapia-eilanden gevestigd. Om snel duidelijkheid in deze aangelegenheid te brengen had Cremer toen voorgesteld om de Nederlandse gezant in Berlijn rechtstreeks bij de Hamburgse firma inlichtingen te laten inwinnen, maar De Beaufort had het idee van de hand gewezen.⁷² Uiteindelijk kon Cremer zijn ambtgenoot meedelen dat een onderzoek ter plaatse had uitgewezen dat de Jaluit Gesellschaft geen agentschap op de Mapia-eilanden bezat.⁷³ De Nederlandse nota was toen echter al ruim een maand geleden door Sweerts de Landas overhandigd.

Toch zou Cremer nog op grote omzichtigheid aandringen toen uit Indië het bericht kwam dat, anders dan eerder was meegedeeld, O'Keefe een agent van de Jaluit Gesellschaft was.⁷⁴ Maar toen Van Tets van Goudriaan liet weten dat de vraag van een eventuele vestiging van de Jaluit Gesellschaft op de Mapia-eilanden geen enkele invloed op de Duitse beoordeling van de Mapia-kwestie had⁷⁵, had de rode 'J' zijn betekenis voor de door de Nederlandse regering te volgen gedragslijn verloren. Dat de Jaluit Gesellschaft inderdaad geen agentschap op de Mapia-eilanden

⁷² ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 12-1-1899 en MvK aan MvBuiZ 9-2-1899 no. 12; ARA Kol 5368, Vb 29-3-1899 no. 29/815, MvBuiZ aan MvK 18-3-1899 no. 2377.

⁷³ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 26-9-1899 H¹⁴.

⁷⁴ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 20-10-1899 E¹⁵. Het bericht was gebaseerd op een mededeling van de controleur van Noord Nieuw-Guinea, die de 'J' bij de Mapia-eilanden op een Duitse kaart van 1893 had aangetroffen (ARA Kol 6264, Vb 20-10-1899 E¹⁵, RvT aan GG 16-8-1899, geheim). Het betrof mogelijk dezelfde, eveneens uit 1893 daterende, Duitse kaart waarop Van Tets van Goudriaan reeds had gewezen (ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 12-1-1899).

⁷⁵ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 31-10-1899.

heeft gehad, blijkt ook uit mededelingen van Wichmann. De 'J' was voor Wichmann aanleiding zich rechtstreeks tot de directie van de onderneming in Hamburg te richten. Deze liet daarop weten dat de Jaluit Gesellschaft geen vestiging op de Mapia-groep had maar wel met O'Keefe 'in einem Vertragsverhältnisse' stond (Wichmann 1900:68). Het is waarschijnlijk deze omstandigheid die verklaart waarom – ten onrechte – een rode 'J' bij de Mapia-eilanden was geplaatst.⁷⁶ Kennelijk was ook aan Duitse zijde beseft dat op de eerste kaart ten onrechte een rode 'J' bij de Mapia-eilanden was geplaatst, op de tweede kaart althans werd de 'J' daar niet meer vermeld.

De 'Borneo'-affaire

Het was duidelijk dat, zoals Sweerts de Landas terecht zou constateren, de Duitse regering met de aankoop van de Spaanse Pacific-bezittingen in de Spaanse aanspraken op de Mapia-eilanden was getreden. Dat betekende echter niet dat de Duitse regering in de kwestie een harde houding wenste aan te nemen. Integendeel, Sweerts de Landas berichtte dat Irmer, een hoge ambtenaar van het ministerie van buitenlandse zaken⁷⁷, hem naar aanleiding van de Nederlandse nota had meegedeeld dat 'de zaak door de Deutsche Regeering in den meest welwillenden geest zou worden onderzocht, zoodat er niet de minste twijfel bestond aan eene bevredigende oplossing'.⁷⁸ Het in uitzicht gestelde antwoord zou echter nooit komen. Bewijzen van de Duitse rechten op de Mapia-eilanden zou de regering in Berlijn niet leveren en de Nederlandse rechten zou zij nooit formeel erkennen.

Toch leken door de Mapia-kwestie de betrekkingen tussen beide regeringen nog onder druk komen te staan. Begin augustus was in de Duitse pers het bericht verschenen dat de Duitse regering de kanonneerboot 'Jaguar' naar de Stille Oceaan had gedirigeerd om de Duitse vlag op de nieuwe Duitse bezittingen te hijsen.⁷⁹ Aanvankelijk liet de aangelegenheid zich niet ernstig aanzien. Immers, in zijn onderhoud met Irmer had Sweerts de Landas te horen gekregen dat, naar aanleiding van de Nederlandse nota, aan de 'Jaguar' bevel was gegeven de Mapia-groep te mijden. Er ontstond echter irritatie in Berlijn toen eind september door de Duitse pers werd bericht dat het Nederlandse flottieljevaartuig 'Borneo' naar de

⁷⁶ De rode 'J' bij de Mapia-eilanden is eveneens in verband gebracht met de vroegere aanwezigheid van Duitsers op de eilanden en met de omstandigheid dat O'Keefe een agent van de Hamburgse firma J.C. Godeffroy zou zijn geweest (ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 26-9-1899 H¹⁴, Cdt 'Serdang' aan RvT 6-6-1899).

⁷⁷ Irmer was waarnemend directeur van de Kolonial-Abteilung van het ministerie van buitenlandse zaken. Deze afdeling werd in 1907 tot een zelfstandig departement verheven (Henderson 1976:9).

⁷⁸ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Sweerts de Landas aan MvBuiZ 1-9-1899.

⁷⁹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Sweerts de Landas aan MvBuiZ 2-8-1899.

Mapia-eilanden was gezonden om te verhinderen dat de Duitse vlag op de eilanden werd gehesen.⁸⁰ De onderstaatssecretaris O. von Richthofen deelde aan Sweerts de Landas mee de zending van de 'Borneo' ten zeerste te betreuren. Bovendien was de Duitse regering, zo kreeg de Nederlandse zaakgelastigde te horen, onaangenaam getroffen door een Duits persbericht dat de Nederlandse regering een speciaal *Oranjeboek* met de tussen Nederland en Spanje gewisselde nota's aan de Staten-Generaal had aangeboden. Daarmee had de Nederlandse regering de Mapia-kwestie in de openbaarheid gebracht, een openbaarheid die de regering in Berlijn had trachten te vermijden, en de kwestie een betekenis gegeven die zij niet had. Volgens Von Richthofen was een bevredigende oplossing van de Mapia-kwestie nu 'veel zwaarder' geworden.⁸¹

De Beaufort haastte zich aan de gezant in Berlijn op te dragen de bij de Duitse regering ontstane irritatie weg te nemen. De gezant kreeg opdracht Von Richthofen mee te delen dat de zending van de 'Borneo', gelet op de geregelde bezoeken van Nederlandse oorlogsschepen aan de Mapia-eilanden in de afgelopen tijd, volkomen normaal was en dat bovendien reeds lang voordat Irmer mededelingen over de instructie aan de 'Jaguar' had gedaan tot de zending van de 'Borneo' was besloten. Ook moest de gezant erop wijzen dat aan de publikatie van het *Oranjeboek* geen bijzondere betekenis moest worden gehecht. 'Het doet mij waarlijk leed, dat de Duitse Regeering daaraan aanstoot schijnt genomen te hebben; had ik zulks kunnen voorzien, dan ware de publicatie achterwege gebleven', zo liet De Beaufort weten.⁸²

Dat het *Oranjeboek* speciaal aan de Mapia-kwestie was gewijd, zoals Von Richthofen had beweerd, was niet juist. De kwestie vormde slechts een bescheiden onderdeel van het *Oranjeboek*, dat als bijlage was toegevoegd aan de memorie van toelichting op de begroting van buitenlandse zaken.⁸³ De kwestie zou bovendien in de Staten-Generaal nagenoeg geen aandacht krijgen.⁸⁴ De zending van de 'Borneo' was echter minder normaal dan De Beaufort wilde doen voorkomen. Zodra het bericht over de missie van de 'Jaguar' bekend was geworden, had hij Cremer gewezen op de noodzakelijkheid van een veelvuldig bezoek van de Mapia-eilanden door een Nederlands oorlogsschip.⁸⁵ En Cremer had daarop onmiddellijk de gouverneur-generaal opdracht gegeven tot een veelvuldig bezoek

⁸⁰ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Sweerts de Landas aan MvBuiZ 25-9-1899.

⁸¹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Sweerts de Landas aan MvBuiZ 26-9-1899.

⁸² ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvBuiZ aan gezant te Berlijn 5-10-1899 no. 10776/988.

⁸³ Zie *Handelingen Tweede Kamer* 1899-1900, Bijlage A, 2.III.7.

⁸⁴ De Beaufort verzekerde in zijn Memorie van Antwoord dat er in de Mapia-kwestie geen moeilijkheden waren te verwachten (*Handelingen Tweede Kamer* 1899-1900, Bijlage A, 2.III.10:41; *Handelingen Eerste Kamer* 1899-1900:112). Daarna zou de kwestie zelf niet meer in het parlement aan de orde komen.

⁸⁵ ARA Kol 5408, Vb 11-8-1899 no. 68, MvBuiZ aan MvK 9-8-1899 no. 8782.

omdat, zoals de minister zijn instructie toelichtte, de mogelijkheid niet was uitgesloten dat Duitsland zou trachten de Mapia-eilanden in bezit te nemen.⁸⁶ Ook uit de instructie aan de commandant van de 'Borneo' blijkt dat het doel van de zending was te voorkomen dat van Duitse zijde inbreuk op de Nederlandse rechten zou worden gemaakt.⁸⁷ Overigens was de missie van de 'Borneo' minder riskant dan zij leek: de commandant moest zich onthouden van 'dadelijkheden'.

De zending van de 'Borneo' was in het geheim voorbereid. Maar al dadelijk nadat het flottieljevaartuig op 18 augustus uit Soerabaja was vertrokken, was in de Indische pers over de missie van de 'Borneo' bericht.⁸⁸ Toen een maand later deze berichten ook in de Nederlandse en Duitse pers verschenen, liet De Beaufort tegenover de minister van koloniën zijn ongenoegen hierover blijken.⁸⁹ Nu pas, 11 oktober, raakte Cremer op de hoogte van het bericht dat de 'Jaguar' instructie had gekregen om de Mapia-eilanden te mijden, een bericht dat De Beaufort reeds op 4 september had bereikt. 'Ware mij die mededeeling gedaan, dan zou ik in de gelegenheid geweest zijn om den Gouverneur-Generaal toen reeds van het gewijzigde aanzien der zaak op de hoogte te brengen en thans nodeloos gedane uitgaven zouden dan bespaard zijn gebleven', zo verweet Cremer de minister van buitenlandse zaken.⁹⁰ Met het laatste doelde Cremer op de vervanging van de 'Borneo', die noodzakelijk was geworden nadat op 26 augustus 1899 in de nabijheid van Sorong de schroefas van het flottieljevaartuig was gebroken. Pas op 5 oktober was de gouverneur-generaal telegrafisch op de hoogte gesteld, waarna ook Cremer over het voorval was ingelicht.⁹¹

⁸⁶ ARA Kol 5408, Vb 11-8-1899 no. 68 en Vb 14-8-1899 no. 24/1955.

⁸⁷ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 26-9-1899 H¹⁴, Instructie Cdt 'Borneo'.

⁸⁸ Zie *Soerabaiasch-Handelsblad* 21-8-1899.

⁸⁹ ARA Kol 6264, Vb 13-10-1899 Y¹⁴, MvBuiZ aan MvK 10-10-1899 no. 10776. De Beaufort, die geen hoge dunk van 'Batavia' had als het om geheimhouding ging (De Valk en Van Faassen 1993:298), veronderstelde meteen dat het telegram, waarin de Indische marine-commandant aan de Nederlandse consul-generaal te Singapore inlichtingen over de bewegingen van de 'Jaguar' had gevraagd, niet in code was verzonden. Inderdaad zou blijken dat het telegram niet in cijferschrift was verzonden (ARA Kol 5459, Exh 7-2-1900 no. 34, GG aan MvK 11-12-1899, geheim).

Naar aanleiding van de berichtgeving in de Nederlandse en Duitse pers verscheen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (27-9-1899) een ingezonden stuk van O.M. de Munnick waarin deze oud-resident van Ternate betoogde dat blijkens de *Koloniale Verslagen* van 1879 en 1880, die hij uitvoerig citeerde, de Mapia-eilanden tot het grondgebied van Nederlands-Indië moesten worden gerekend.

⁹⁰ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 13-10-1899 Y¹⁴. Blijkens de aantekeningen in margine was men op het ministerie van buitenlandse zaken bepaald niet onder de indruk van Cremers verwijt; 'Hoe meer ze op de hoogte zijn, hoe meer in de kranten komt' en 'Alsof het in casu op wat kosten aankwam bij het anders zoo royale Ind. bestuur', zo luidde het commentaar.

⁹¹ ARA Kol 5437, Vb 21-11-1899 no. 13, GG aan MvK 10-10-1899, geheim. Door allerlei tegenslagen arriveerde de op sleep genomen 'Borneo' pas 27-11-1899 bij het

Op grond van de instructie aan de 'Jaguar' achtte Cremer nu een veelvuldig bezoek van de Mapia-eilanden niet meer nodig en wilde hij de gouverneur-generaal van de gewijzigde situatie op de hoogte stellen. Aanvankelijk maakte De Beaufort daartegen bezwaar omdat hij het niet zeker achtte dat de Duitse regering bij haar voornemen de Mapia-eilanden niet te laten bezoeken zou blijven.⁹² Cremer hield zijn ambtgenoot echter voor dat de stationering van een oorlogsschip op de noordkust van Nieuw-Guinea, noodzakelijk voor het bekruisen van de Mapia-eilanden, grote problemen zou meebrengen en hij verwees daarbij naar de ervaringen van de 'Serdang' in 1898. Bovendien zou de gouverneur-generaal zich in die situatie genoodzaakt kunnen voelen om bij gebrek aan een klein schip een groot oorlogsschip naar de Mapia-eilanden te dirigeren en zo de goede betrekkingen met de Duitse regering onnodig onder druk zetten, zo betoogde Cremer.⁹³ Daarop gaf De Beaufort zijn verzet op⁹⁴ en lichtte Cremer eind oktober – de 'Serdang', die de 'Borneo' had vervangen, had toen reeds de Mapia-eilanden bereikt⁹⁵ – de gouverneur-generaal over de jongste ontwikkelingen in. De regering in Indië kreeg opdracht nu en dan de Mapia-eilanden te laten bezoeken.⁹⁶ Hiermee volgde Cremer een suggestie van De Beaufort, die het niet raadzaam had geacht om het bezoeken van de Mapia-eilanden op een in het oog lopende wijze te verminderen.

marine-etablissement te Soerabaja om daar van een nieuwe schroefas te worden voorzien; eerst in 1904 zou de 'Borneo' weer in dienst worden gesteld (*Jaarboek Zeemacht* 1898-1899:406-10; 1899-1900:422; 1903-1904:377). Op de heenreis naar Indië in 1893 was de schroefas van de 'Borneo' al een keer gebroken en het schip had toen na herstelwerkzaamheden in Alexandrië de reis kunnen voortzetten (*Jaarboek Zeemacht* 1893-1894:178); daarna hadden verscheidene reparaties aan de schroefas plaatsgevonden (*Jaarboek Zeemacht* 1893-1894:393-4, 451; 1894-1895:445; 1895-1896:493).

Het breken van de schroefas van de 'Borneo' leidde tot schampere commentaren in de pers, zowel in Indië als in patria. 'Als wij met zulke kraken den B.V. van ons lijf moeten houden, kan Nederland zijn amsterdamsche producten wel thuis houden', reageerde de *Java-bode* (6-10-1899), die ook meteen onaangename financiële consequenties voorzag: 'En al dat gelap en gekram mogen de indische belastingschuldigen natuurlijk betalen'. 'De zeeslag bij de Mapia-eilanden, tusschen de "Jaguar" en de "Borneo" kan dus niet geleverd worden – faute de combattants' (*Algemeen Handelsblad* 9-11-1899).

Het incident met de 'Borneo' was voor het Kamerlid Van Kol aanleiding naar de kwaliteit van de oorlogsschepen in Indië te informeren (*Handelingen Tweede Kamer* 1899-1900:529).

⁹² ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 13-10-1899 Y¹⁴; ARA Kol 6264 Vb 20-10-1899 E¹⁵, MvBuiZ aan MvK 14-10-1899 no. 11133.

⁹³ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 20-10-1899 E¹⁵.

⁹⁴ ARA Kol 6264, Vb 23-10-1899 H¹⁵, MvBuiZ aan MvK 21-10-1899 no. 11380.

⁹⁵ ARA Kol 143, Vb 20-9-1902 no. 37, Extract rapport Cdt 'Serdang' 20-11-1899, zeer geheim.

⁹⁶ ARA Kol 6264, Vb 26-10-1899 K¹⁵/no. 72.

Do ut des: Erkenning van Nederlandse rechten in ruil voor koelies

Door de zending van de 'Borneo' en de publikatie van het *Oranjeboek* was, zoals Von Richthofen eind september 1899 tegenover Sweerts de Landas had verklaard, een bevredigende oplossing van de Mapia-kwestie veel zwaarder geworden. Wat dat betekende bleek een maand later, toen Van Tets van Goudriaan na een onderhoud met Irmer berichtte dat de Duitse regering bereid zou zijn van haar rechten op de Mapia-eilanden af te zien in ruil voor een Nederlandse verklaring waarin de werving van koelies in Nederlands-Indië voor arbeid in het Duitse deel van Nieuw-Guinea 'ook in de toekomst op den voet als tot dusverre' zou worden toegestaan.⁹⁷ Sinds 1887 verbood een gouvernementsbesluit het werven van koelies tot het verrichten van arbeid buiten Nederlands-Indië tenzij door de gouverneur-generaal dispensatie werd verleend. Sedertdien waren verscheidene verzoeken door de gouverneur-generaal ingewilligd, maar de dispensatie was geen vanzelfsprekende zaak.⁹⁸ Toen De Beaufort om een reactie op het bericht van Van Tets van Goudriaan vroeg, liet Cremer weten niets te voelen voor een verklaring waarin Nederland een verplichting zou aangaan als prijs voor de erkenning van de Nederlandse rechten op de Mapia-eilanden. Volgens Cremer diende in een verklaring duidelijk uit te komen dat elke toezegging om de werving van koelies voor Duits Nieuw-Guinea steeds toe te laten onbestaanbaar was met het gouvernementsbesluit uit 1887 en dat er voor een bindende verklaring geen enkele aanleiding bestond, 'omdat er toch inderdaad geen reden is om aan te nemen, dat wanneer de Mapia-quaestie door Duitschland op de in uitzicht gestelde vriendschappelijke wijze uit den weg zal zijn geruimd, verzoeken tot het mogen werven van koelies voor Duitsch Nieuw-Guinea [...] een minder gewillig oor bij de Indische Regeering zullen vinden dan tot dusver het geval was'.⁹⁹ Hierop kreeg Van Tets van Goudriaan instructie in Cremers geest mededelingen in Berlijn te doen, waarna de gezant in een onderhoud met Von Richthofen het standpunt van de Nederlandse regering uiteenzette.¹⁰⁰

In februari 1900 berichtte Van Tets van Goudriaan na een nieuw onderhoud met Von Richthofen dat de Duitse regering in ruil voor een schriftelijke verklaring in bovengenoemde geest bereid was schriftelijk te

⁹⁷ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 31-10-1899.

⁹⁸ In december 1899 weigerde de gouverneur-generaal dispensatie voor de werving van 60 Soendanese gezinnen voor arbeid in Duits Nieuw-Guinea (ARA Kol 5464, Vb 21-2-1900 no. 13, Gouvernementssecretaris aan consul-generaal van het Duitse Rijk 25-12-1899). Een maand later werd een zelfde verzoek tot werving van 100 Javaanse koelies toegewezen (ARA Kol 5471, Exh 15-3-1900 no. 50, Gouvernementssecretaris aan consul-generaal van het Duitse Rijk 26-1-1900).

⁹⁹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 21-11-1899 no. 13.

¹⁰⁰ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvBuiZ aan gezant te Berlijn 25-11-1899 no. 12540/1152 en Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 7-12-1899.

verklaren van haar aanspraken op de Mapia-eilanden af te zien.¹⁰¹ Maar blijkens de pro-memoria, die de Duitse gezant in Den Haag op 5 maart overhandigde, had de Nederlandse gezant tegenover Von Richthofen verklaard dat de Nederlandse regering in ruil voor een Duitse renunciatie bereid was tot een schriftelijke verklaring waarin zij onvoorwaardelijk de werving van koelies in Nederlands-Indië voor de Duitse koloniën zou toestaan.¹⁰² Terwijl De Beaufort Cremer verzekerde dat de Nederlandse gezant bij zijn mededelingen tegenover Von Richthofen uitsluitend zijn, Cremers, aanwijzingen had gevolgd, wilde hij, anders dan de minister van koloniën, tegenover de regering in Berlijn de onjuiste weergave van de mededelingen niet weerspreken, ten einde 'een minder wenschelijke altercatie' te voorkomen.¹⁰³ Ongetwijfeld heeft De Beaufort daarbij de geïrriteerde reactie van de Duitse regering op de zending van de 'Borneo' en de publikatie van het *Oranjeboek* in gedachten gehad.

Toen in Berlijn duidelijk was geworden dat de regering in Den Haag aan haar standpunt bleef vasthouden, verklaarde de Duitse regering in een nadere aide-mémoire van 3 mei 1900 dat vooralsnog geen sprake kon zijn van een renunciatie van de Duitse rechten op de Mapia-eilanden. Uit de missive bleek echter ook dat de regering in Berlijn bereid was genoeg te nemen met een verklaring waarin het gebied, waarvoor de werving van koelies onvoorwaardelijk zou worden toegestaan, zou worden beperkt tot de Duitse koloniën in de Pacific.¹⁰⁴ Toen Cremer liet weten dat ook een verklaring met een beperkte strekking niet kon worden gegeven, besloot De Beaufort de ontwerp-nota, die op zijn departement geheel in de geest van Cremers opvattingen was opgesteld, niet te laten uitgaan. 'Voorloopig kunnen wij de zaak geloof ik laten zoals ze is', meende de minister van buitenlandse zaken.¹⁰⁵ Kennelijk vreesde hij dat een nota, waarin de Nederlandse regering onwrikbaar aan haar standpunt bleef vasthouden, voor de ongewenste altercatie zou kunnen zorgen en gaf hij er de voorkeur aan het geschil over de Mapia-eilanden hangende te laten. Daarbij vertrouwde De Beaufort mogelijk op een eerder bericht van Van Tets van Goudriaan dat naar diens indruk de Duitse regering bereid was de Duitse aanspraken eenvoudig te laten varen maar onder druk van planters op Duits Nieuw-Guinea en van de Deutsche Kolonialgesellschaft met het '*do ut des*'-denkbeeld was gekomen.¹⁰⁶

¹⁰¹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 13-2-1900. De gezant was zelf met het idee van een uitwisseling van schriftelijke verklaringen gekomen (ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 18-12-1899).

¹⁰² ARA BuiZ A-Dossiers 223, Pro-memoria van Duitse gezant 5-3-1900.

¹⁰³ ARA Kol 5477, Vb 2-4-1900 no. 22, MvBuiZ aan MvK 23-3-1900 no. 3210.

¹⁰⁴ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Aide-mémoire van Duitse gezant 3-5-1900.

¹⁰⁵ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 11-6-1900 no. 38 en aantekening in margine.

¹⁰⁶ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Van Tets van Goudriaan aan MvBuiZ 18-12-1899.

Van Duitse zijde kwam geen reactie meer. Het heeft er alle schijn van dat de Duitse regering, weinig succes verwachtede van een langdurige en bovendien onzekere procedure om bewijzen van de Duitse, i.c. de Spaanse, rechten op de Mapia-eilanden te produceren – bewijzen die Spanje niet had geleverd, of misschien beter, niet had kunnen leveren – heeft geprobeerd om met het voorstel van een 'dading' een beslissing te forceren die haar toch nog een voordeel zou opleveren. Wel had Van Tets van Goudriaan in het onderhoud met Irmer, waarin van Duitse zijde voor het eerst het voorstel van een dading ter sprake was gebracht, te horen gekregen dat Spanje 'tal van opgaven' inzake Spaanse bemoeienis met de Mapia-eilanden aan de Duitse regering had verstrekt. Maar deze mededeling van Irmer was ongetwijfeld slechts bedoeld om de druk wat op te voeren. In ieder geval werd, toen was gebleken dat het Nederlandse standpunt inzake de werving van koelies geen ruimte voor een concessie bood, van Duitse zijde de Mapia-kwestie niet meer ter sprake gebracht.

Dat laatste gebeurde evenmin door de regering in Den Haag. Wel had in 1901 de nieuwe minister van koloniën T.A.J. van Asch van Wijck naar aanleiding van een verzoek van de Duitse gezant in Den Haag tot werving van koelies in Nederlands-Indië voor de Samoa-eilanden zijn ambtgenoot R. Melvil van Lynden gepolst over de mogelijkheid om op ongezochte wijze de Mapia-kwestie ter sprake te brengen en een verklaring, waarin de Duitse regering van haar aanspraken op de Mapia-eilanden zou afzien, uit te lokken.¹⁰⁷ De minister van buitenlandse zaken achtte echter een formele verklaring van Duitse zijde overbodig. Voor hem was de omstandigheid dat de Duitse regering zich na de overname van de Spaanse Pacific-bezittingen van elk daadwerkelijk optreden ten opzichte van de Mapia-eilanden had onthouden 'het meest afdoend bewijs [...] dat Duitschland er zich van bewust is geene soevereiniteitsrechten op dien eilanden-groep te kunnen doen gelden [...] Ik meen dan ook de quaestie der Mapia-eilanden als geheel afgedaan en als niet meer bestaande te moeten beschouwen.'¹⁰⁸

De minister van koloniën wilde nu niet direct elke bemoeienis met de Mapia-eilanden staken.¹⁰⁹ De posthouder bleef gehandhaafd en het periodiek bezoeken van de eilanden werd niet stopgezet. Wel werden in april 1902 de Mapia-eilanden, die vanaf maart 1900 tijdelijk in de Nieuw-Guinea-lijn van de KPM waren opgenomen, niet meer door KPM-boten in contractuele dienst aangedaan; de gouverneur-generaal bepaalde toen dat de eilanden voortaan tenminste viermaal per jaar door een oorlogsschip of een schip van de gouvernementsmarine dienden te worden bezocht.¹¹⁰ Van Asch van Wijck had met de nieuwe regeling ingestemd, aangezien deze

¹⁰⁷ ARA Kol 8, Vb 21-9-1901 E¹⁷/no. 77, MvK aan MvBuiZ.

¹⁰⁸ ARA Kol 95, Vb 7-12-1901 no. 7/3247, MvBuiZ aan MvK 22-10-1901 no. 11215^b.

¹⁰⁹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 10-7-1902 no. 38.

¹¹⁰ ARA Kol 8242, GB 27-11-1900 no. 25; ARA Kol 8275, GB 13-4-1902 no. 19.

een aanzienlijke besparing kon opleveren.¹¹¹ Maar met de beëindiging van het posthouderschap, waarop de gouverneur-generaal had gezinspeeld, wilde de minister, na overleg met zijn collega van buitenlandse zaken, wachten totdat de nieuwe regeling een jaar van kracht was geweest.¹¹² Eerst met ingang van 1 februari 1904 zou de plaatsing van de tijdelijke posthouder op de Mapia-eilanden worden ingetrokken.¹¹³

Duitse erkenning van Nederlandse rechten de facto

Dat de beoordeling van de Mapia-kwestie door Melvil van Lynden juist was geweest, bleek enige jaren later, toen de eilanden nog eens aanleiding tot het wisselen van stukken tussen de Duitse en Nederlandse autoriteiten gaven. Begin 1904 diende de op Yap gevestigde Amerikaan H. Davenport een klacht tegen posthouder A.G. Laurens¹¹⁴ in. Davenport eiste het beheer op van de nalatenschap van O'Keefe, die in 1901 spoorloos was verdwenen.¹¹⁵ Volgens Davenport zou de posthouder onrechtmatig tegen van Yap afkomstige koelies zijn opgetreden en door malversaties de erfgenamen van O'Keefe hebben benadeeld.¹¹⁶ De klacht, die Davenport

¹¹¹ ARA Kol 95, Vb 7-12-1901 no. 7/3247, MvK aan GG. Jaarlijks kon een bedrag van $\pm$ f 500, d.w.z. bijna de helft van het bedrag dat de KPM als subsidie voor het aandoen van de eilanden ontving, worden bezuinigd (ARA Kol 126, Vb 14-6-1902 no. 22, Cdt Zeemacht aan GG 7-2-1902, geheim).

¹¹² ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 10-7-1902 no. 38; ARA Kol 135, Vb 5-8-1902 no. 9/1972, MvK aan GG en MvBuiZ aan MvK 28-7-1902 no. 7888.

¹¹³ ARA Kol 8330, GB 30-7-1904 no. 40.

¹¹⁴ Laurens was sedert december 1899 waarnemend tijdelijk posthouder op de Mapia-eilanden. Posthouder Janzen die, zoals meegedeeld, op 1 juni 1898 op de eilanden was gearriveerd, was op eigen verzoek door de resident van Ternate vervangen. Zijn opvolger A.J. Dousee, cipier van de gevangenis te Ternate, bleek al na een paar maanden nog minder bestand tegen het eenzame verblijf op de eilanden. In opdracht van de controleur van Noord Nieuw-Guinea, die daarmee buiten de resident van Ternate om handelde – hoewel de Mapia-eilanden tot zijn ressort behoorden, diende de controleur zich op last van de resident van directe bemoeienis met de eilanden te onthouden – werd Dousee (en niet Janzen, zoals Wichmann 1912:709 vermeldde) eind oktober 1899 vervangen door L.P. Harmasiel, de Ambonese sergeant van de *pradjoerit* te Manokwari. Met ingang van 1 december 1899 werd door de resident van Ternate een nieuwe waarnemend tijdelijk posthouder aangesteld; het was de op Ternate woonachtige particulier Laurens, die tot de intrekking van het posthouderschap in functie zou blijven (ARA Kol 8330, GB 30-7-1904 no. 40; ARA Kol 143, Vb 20-9-1902 no. 37, Maandverslag controleur Noord Nieuw-Guinea juni 1899 en Extract rapport Cdt 'Serdang' 20-11-1899, zeer geheim).

¹¹⁵ Zoals O'Keefe mogelijk naar de westelijke Pacific is gekomen, zo lijkt hij ook vertrokken: op de vlucht voor het gerecht. Op Yap tot gevangenisstraf veroordeeld, zou hij in een poging zich aan zijn straf te onttrekken in 1901 met zijn schoener zijn vergaan (Wichmann 1917:330, 336). Volgens Wichmann was de reden van O'Keefe's veroordeling mishandeling van koelies op Yap geweest. H.A. Lorentz suggereerde dat O'Keefe niet op zee was omgekomen maar naar de Verenigde Staten was teruggekeerd en zich daar schuilhield (Lorentz 1905:204).

¹¹⁶ ARA Kol 358, Vb 6-2-1906 no. 76/372^a, Bezirksamt Yap aan Gouvernement Herbertshöhe 15-2-1904. Davenport had Laurens ook van onzedelijk gedrag beschuldigd. Indien waar, dan zouden ook 'amtliche Entgleisungen' niet moeten

bij de autoriteiten op Yap had ingediend, was uiteindelijk door de Duitse consul-generaal in Batavia bij de Indische regering gedeponeerd.¹¹⁷ Deze liet na een door de resident van Ternate ingesteld onderzoek weten dat de beschuldigingen ongegrond waren.¹¹⁸

De zaak Laurens was daarmee niet afgedaan. Ultimo maart 1905 vroeg de Duitse gezant in Den Haag om de tussenkomst van de Nederlandse regering. Door de gezant werd benadrukt dat de erfgenamen van O'Keefe, van wie de belangen door posthouder Laurens zouden zijn geschaad, ten dele Duitse onderdanen waren.¹¹⁹ Van Tets van Goudriaan, die in augustus 1905 minister van buitenlandse zaken was geworden, weigerde, conform de opvatting van de nieuwe minister van koloniën D. Fock, op het verzoek tot een nieuw onderzoek in te gaan. De gezant kreeg te horen dat de zaak van de nalatenschap van O'Keefe een civielrechtelijke aangelegenheid was en dat benadeelde partijen zich tot de burgerlijke rechter dienden te wenden.¹²⁰

Met de zaak Laurens is de Mapia-kwestie definitief tot een einde gekomen. In de Duitse stukken betreffende deze zaak werd de Nederlandse soevereiniteit over de eilanden niet meer betwist en als een feitelijk gegeven aanvaard. Zo liet de Duitse consul-generaal te Batavia, toen hij de klacht van Davenport bij de Indische regering aanbracht, op verzoek van de gouverneur van Duits Nieuw-Guinea weten dat niet de intentie bestond 'den dem Herrn Laurens zustehenden, obrigkeitlichen Befugnisse irgendwie entgegentreten zu wollen'. In een van de stukken wordt zelfs zonder omwegen verklaard dat '[...] die Inseln zu Holländisch-Indien gehören'.¹²¹ Melvil van Lynden kwam dan ook, geheel in overeenstemming met zijn taxatie van 1901, tot de conclusie dat in Duitse ambtelijke bescheiden de Mapia-eilanden werden erkend als behorend tot Nederlands-Indië.¹²²

Ook in het genoemde schrijven van de Duitse gezant van eind maart 1905 werd geen toespeling op het bestaan van de kwestie gemaakt. W.M. van Weede van Berencamp, in 1905 korte tijd op buitenlandse zaken,

worden uitgesloten, zo werd van Duitse zijde betoogd (ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvBuiZ aan MvK 20-7-1905 no. 4244, Brief van Davenport 8-1-1904 en Bezirksamt Yap aan Gouvernement Herbertshöhe 26-10-1904).

¹¹⁷ ARA Kol 358, Vb 6-2-1906 no. 76/372^a, Consul-generaal van het Duitse Rijk aan gouvernementssecretaris 13-5-1904.

¹¹⁸ ARA Kol 358, Vb 6-2-1906 no. 76/372^a, RvT aan GG 9-7-1904; ARA Kol 311, Vb 9-5-1905 no. 19/1440, Gouvernementssecretaris aan consul-generaal van het Duitse Rijk 22-8-1904.

¹¹⁹ ARA BuiZ A-Dossiers 223, Duitse gezant aan MvBuiZ 31-3-1905.

¹²⁰ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvBuiZ aan Duitse gezant 19-1-1906 no. 12129 en MvK aan MvBuiZ 25-9-1905 no. 29.

¹²¹ ARA Kol 358, Vb 6-2-1906 no. 76/372^a, Consul-generaal van het Duitse Rijk aan gouvernementssecretaris 13-5-1904 en Bezirksamt Yap aan Gouvernement Herbertshöhe 15-2-1904.

¹²² ARA Kol 311, Vb 9-5-1905 no. 19/1440, MvBuiZ aan MvK 21-2-1905 no. 412.

achtte het echter niet gewenst om in het Nederlandse antwoord te releveren dat 'de Duitse Regeering thans feitelijk de Nederlandsche soevereiniteit over de Mapia-eilanden erkent'.¹²³ Met het laten rusten van de kwestie zette hij de lijn, die door De Beaufort was ingezet en door Melvil van Lynden was overgenomen, voort. Het was conform deze gedragslijn dat Van Tets van Goudriaan, daarin gesteund door de minister van koloniën¹²⁴, in zijn schrijven van 19 januari 1906, waarin hij de Duitse gezant voor de nalatenschap van O'Keefe naar de gewone rechter verwees, de Mapia-kwestie niet ter sprake bracht. Daarmee nam de Nederlandse regering stilzwijgend akte van het feit dat de Duitse regering, door de zaak Laurens bij de regering in Den Haag aan te brengen, de Nederlandse soevereiniteit over de Mapia-eilanden de facto had erkend.

Slotbeschouwing

In de Inleiding is gewezen op de mogelijke betekenis van de Mapia-kwestie als *casus* voor de discussie over de vraag of de Nederlandse expansie in de Indonesische archipel rond 1900 als een variant van het moderne imperialisme is te beschouwen. Over het imperialistisch gehalte van die expansie wordt door Nederlandse historici niet eensluidend geoordeeld (zie Locher-Scholten 1994:12-8). De discussie hierover wordt de laatste jaren gedomineerd door de controverse tussen M. Kuitenbrouwer en H.L. Wesseling. Volgens Kuitenbrouwer vertoont de Nederlandse expansie geen fundamentele afwijkingen van het algemene patroon van het moderne imperialisme. Met name acht hij de factoren *contiguity* (geografische aangrenzing) en *preemption* (preventieve occupatie), twee mechanismen die hij als kenmerkend voor het moderne imperialisme beschouwt, in de Nederlandse expansie aanwezig. Naast de vrees voor het buitenland onderkent Kuitenbrouwer autonome drijfveren (Kuitenbrouwer 1985:203-5; 1991:60-4). Wesseling daarentegen is van mening dat het Nederlandse imperialisme uitsluitend door het buitenland is opgedrongen. Volgens Wesseling is *contiguity* niet karakteristiek voor het moderne imperialisme maar juist typisch voor de Nederlandse expansie. Wesseling erkent *preemption* als een voor het moderne imperialisme kenmerkende factor, maar alleen in de betekenis van 'pegging out claims for the future', en het is volgens de Leidse historicus juist in deze vorm dat *preemption* in de Nederlandse expansie in de Indonesische archipel ontbreekt (Wesseling 1986:222-4; 1988:64-5).

Wat kan nu de Mapia-kwestie als *casus* aan de discussie bijdragen? Uit het voorafgaande is duidelijk geworden dat vrees voor het buitenland het Nederlandse optreden verklaart. De Nederlandse bemoeienis werd pas geïntensiveerd toen Spanje aanspraken op de eilanden deed gelden, en

¹²³ ARA Kol 334, Vb 25-9-1905 no. 29, MvBuiZ aan MvK 20-7-1905 no. 4244.

¹²⁴ ARA BuiZ A-Dossiers 223, MvK aan MvBuiZ 25-9-1905 no. 29.

aan de plaatsing van een tijdelijke posthouder kwam eerst een einde toen duidelijk was geworden dat de Nederlandse rechten niet meer werden bedreigd. Daarmee lijkt het Nederlandse optreden in de Mapia-kwestie de opvatting van Wesseling te bevestigen dat de Nederlandse expansie slechts 'een functie van de internationale politiek' is geweest.

Toch is een andere conclusie mogelijk. Kuitenbrouwer staat in zijn opvattingen niet alleen. Zo heeft hij bijval gekregen van E. Locher-Scholten, die eveneens van oordeel is dat de Nederlandse expansie in het algemene patroon van het moderne imperialisme past (Locher-Scholten 1994:289). Ook zij heeft het mechanisme van *contiguity* gesignaleerd, waarbij zij *contiguity* als bescherming van reeds bestaande belangen in aangrenzende gebieden opvat (Locher-Scholten 1994:271). Hetzelfde mechanisme lijkt in het Nederlandse optreden in de Mapia-kwestie aanwezig. Daarbij ging het om het beschermen van de Nederlandse belangen in het nabijgelegen Nieuw-Guinea. Dat er bezorgdheid voor die belangen bestond kan worden afgeleid uit het feit dat de Mapia-kwestie voor de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië mede aanleiding was om op een spoedige bestuursvestiging op Nieuw-Guinea aan te dringen.¹²⁵ Het is aannemelijk te veronderstellen dat in het Nederlandse optreden tijdens de Mapia-kwestie, die grotendeels samenviel met de eerste jaren van de bestuursvestiging op Nieuw-Guinea, *contiguity* steeds impliciet een rol heeft gespeeld. Zichtbaar werd, naar het lijkt, dat mechanisme even toen eind 1898, ondanks de aanzienlijke problemen die het bekruisen van de Mapia-eilanden ondervond, de stationering van een oorlogsbodem op de noordkust van Nieuw-Guinea nog korte tijd bleef gehandhaafd om de pas opgerichte bestuursposten in Manokwari en Fakfak te ondersteunen.

Duidelijker dan *contiguity* is het mechanisme van *preemption* in het Nederlandse optreden in de Mapia-kwestie waar te nemen. Dat is niet verwonderlijk, omdat het Nederlandse optreden zo sterk door de internationale situatie werd bepaald. Evenals Kuitenbrouwer heeft Locher-Scholten in de Nederlandse expansie, hoewel als minder relevante factor, *preemption* in de vorm van effectieve occupatie waargenomen (Locher-Scholten 1994:281-3). Ook in het Nederlandse optreden in de Mapia-kwestie is *preemption* in deze vorm aanwezig. Het element van effectieve occupatie werd niet alleen zichtbaar in de – tijdelijke – plaatsing van een posthouder op de eilandengroep, maar eveneens in de Nederlandse argumentatie tegenover Spanje. Tijdens de Conferentie van Berlijn, waar effectieve occupatie tot criterium voor erkenning van inbezittingen op de Afrikaanse kusten was verklaard, had aan Nederlandse zijde nog grote bezorgdheid voor mogelijke consequenties voor de Nederlandse aanspraken in de Indonesische archipel bestaan (Wesseling 1980:571). Nu kon dezelfde conferentie een argument verschaffen om Nederlandse rechten te

¹²⁵ ARA Kol 5229, Vb 18-12-1897 no. 32/2910, GG aan MvK 9-8-1897.

verdedigen. De gewijzigde Nederlandse opstelling tegenover de Berlijnse afspraken lijkt te duiden op de imperialistische mentaliteit die Kuitenbrouwer (1991:64) in de Nederlandse buitenlandse politiek rond 1900 signaleert.

De conclusie dringt zich dan ook op dat het Nederlandse optreden in de Mapia-kwestie elementen van modern imperialistische politiek vertoont. Maar in aanmerking genomen dat na de terugtrekking van de posthouder het element van effectieve occupatie, sinds de Conferentie van Berlijn de internationale eis in het moderne imperialisme (Locher-Scholten 1994:15), geheel ontbrak, is deze politiek, mede gelet op de Mapiase kleinschaligheid, niet meer dan 'imperialisme in de marge' geweest.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

ARA	Algemeen Rijksarchief
BuiZ	Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken
Cdt	Commandant
Exh	Exhibitum
GB	Gouvernementsbesluit
GG	Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië
Kol	Archief van het Ministerie van Koloniën
KPM	Koninklijke Paketvaart Maatschappij
MvBuiZ	Minister van Buitenlandse Zaken
MvK	Minister van Koloniën
RvT	Resident van Ternate
Vb	Verbaal

GERAADPLEEGBE LITERATUUR

- Bootsma, N.A., 1986, *Buren in de koloniale tijd; De Philippijnen onder Amerikaans bewind en de Nederlandse, Indische en Indonesische reacties daarop, 1898-1942*. Dordrecht: Foris. [KITLV, Verhandelingen 119.]
- Christian, F.W., 1899, *The Caroline Islands; Travel in the sea of the little lands*. London: Methuen.
- Delbrück, E., ed., 1886, *Das Staatsarchiv; Sammlung der officiellen Actenstücke zur Geschichte der Gegenwart*, Band 46. Leipzig: Von Duncker und Humblot.
- Haga, A., 1884, *Nederlandsch Nieuw Guinea en de Papoesche eilanden; Historische bijdrage, ± 1500-1883*, Tweede Deel, 1818-1883. Batavia: Bruining / s'Hage: Nijhoff.
- Handelingen Eerste Kamer*, 1899-1900, *Verslag van de Handelingen der Staten-Generaal*. 's Gravenhage: Algemeene Landsdrukkerij.
- Handelingen Tweede Kamer*, 1897-1900, *Verslag van de Handelingen der Staten-Generaal*. 's Gravenhage: Algemeene Landsdrukkerij.
- Heeres, J.E., 1900a, 'De Mapia-eilanden', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* XVII:97-105.
- , 1900b, Bespreking van A. Wichmann, 'Die Mapia- oder Bunai-Inseln', en 'Die zwischen Deutschland und den Niederlanden strittigen Mapia-Inseln', in *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* XVII:816, 828-30.
- Henderson, W.O., 1976, *Studies in German colonial history*. London: Cass. [Second impression.]
- Jaarboek Zeemacht*, 1893-1904, *Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche Zeemacht*. 's Gravenhage: Van Cleef. [Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine.]
- Jung, E., 1899, 'Die Insel Mapia', *Deutsche Kolonialzeitung* 16:380.

- Jungmichel, J.A., 1862, 'De St.Davids- of Mapia-eilanden, benoorden Nieuw-Guinea', *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* XI:155-6.
- Kubary, J.S., 1889, *Ethnographische Beiträge zur Kenntnis des Karolinen Archipels*. Leiden: Trap.
- Kuitenbrouwer, M., 1985, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme; Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902*. Amsterdam/Dieren: De Bataafsche Leeuw.
- , 1991, 'Het imperialisme van een kleine mogendheid; De overzeese expansie van Nederland 1870-1914', in: N.C.F. van Sas (ed.), *De kracht van Nederland; Internationale positie en buitenlands beleid*, pp. 42-71. Haarlem: Becht.
- Locher-Scholten, E., 1994, *Sumatraans sultanaat en koloniale staat; De relatie Djambi-Batavia (1830-1907) en het Nederlandse imperialisme*. Leiden: KITLV Uitgeverij. [KITLV, Verhandelingen 161.]
- Lorentz, H.A., 1905, *Eenige maanden onder de Papoea's*. Leiden: Brill.
- Morison, S.E., H.S. Commager, and W.E. Leuchtenburg, 1969, *The growth of the American Republic*, vol. two. Oxford: Oxford University Press. [Sixth Edition.]
- Nypels, G., 1906, 'De grenzen van Nederlandsch Oost-Indië, ingeleid door —', *Indisch Genootschap* 1905-06:95-126.
- Oldenborgh, J. van, 1882, 'Verslag eener reis van Ternate naar de Noord- en Noord-Westkust van Nieuw-Guinea, per Z.M. Stoomschip Batavia, gedurende Maart en April 1881', *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* XXVII:409-37.
- Regeerings Almanak*, 1875-1902, *Regeerings Almanak voor Nederlandsch-Indië*. Batavia: Landsdrukkerij.
- Stoerk, F., ed., 1887, *Nouveau recueil général de traités et autres actes relatifs aux rapports de droit international; Continuation du Grand Recueil de G. Fr. de Martens*, Tome XII. Goettingue: Librairie Dieterich.
- Valk, J.P. de, en M. van Faassen, eds, 1993, *Dagboeken en aantekeningen van Willem Hendrik de Beaufort 1874-1918*, Eerste Band, 1874-1910. 's-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. [Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine Serie 73.]
- Wehler, H.U., 1969, *Bismarck und der Imperialismus*. Köln/Berlin: Kiepenheuer und Witsch.
- Wesseling, H.L., 1980, 'Nederland en de Conferentie van Berlijn, 1884-1885', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93:559-76.
- , 1986, 'Bestond er een Nederlands imperialisme?', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 99:214-25.
- , 1988, 'The giant that was a dwarf, or the strange history of Dutch imperialism', in: A. Porter en R. Holland (eds), *Theory and practice in the history of European expansion overseas; Essays in honour of Ronald Robinson*, pp. 58-70. London: Cass.
- Wichmann, A., 1900, 'Die Mapia- oder Bunai-Inseln', *Dr. A. Petermanns Mitteilungen* 46:66-9.
- , 1909-1912, 'Entdeckungsgeschichte von Neu-Guinea', in: *Nova Guinea* I, II-1 en II-2. Leiden: Brill.
- , 1917, 'Bericht über eine im Jahre 1903 ausgeführte Reise nach Neu-Guinea', *Nova Guinea* IV. Leiden: Brill.
- Woltring, J., ed., 1972, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1848-1919; Tweede periode 1871-1898, Zesde deel 1895-1898*. 's-Gravenhage: Nijhoff. [Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 138.]